Рз сп.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 33 (10325) 1977 чылдың февраль 9, среда

1925 чылда үндезилеттинген

Өртээ 2 көп.

«СОЮЗ-24» КОРАБЛЬ—ОРБИТАДА

СЭТА-ның дыңнадыы

1977 чылдың февраль 7-де Москваның-биле 19 шак 12 минута турда Совет Эвилелинге «Союз-24» деп космос кораблин ужудуп үндүрген. Ону корабльдиң командири, Совет Эвилелиниң Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, полковник Виктор Васильевич Горбатко болгаш бортинженер, инженер-подполковник Юрий Николаевич Глазков составтыг экипаж башкарып чоруур.

«Союз-24» корабльди ужудуп үндүргениниң сорулгазы болза 1976 чылдың июль 7-де «Союз-21» транспорт кораблиниң болгаш «Салют-5» станцияның кады ужудуушкунунуң үезинде эгелээн эртем-техниктиг шинчилелдерни болгаш «Салют-5» орбиталыг станция-биле шенелделерни үргүлчүлээри болур.

«Союз-24» корабльдиң бүгү системалары болур чогууру-биле ажылдап чоруур, экипажтың кадыкшыл байдалы эки.

Космонавтылар эштер Горбатко болгаш Глазков олар ужудуушкун программазын күүседип эгелей бергеннер.

МАССАНЫҢ ИНИЦИАТИВАЗЫ

Бүгү чурттаазы ышкаш, совет Тываның ажылчы чоннары Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнуң дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалын кайгамчык улуг көдүрлүүшкүн-биле уткаан болгаш ону бүрүн долузу-биле чүүлдүгзүнмүшаан, улуг юбилейни күш-ажылга чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурунга долу шиитпирлиин илергейлеп турар. Хоорайларның болгаш көдээниң күш-ажылчы коллективтери, мурнакчы ажыл-ишчилери Улуг Октябрьның 60 чылынга алдаржыткан патриоттуг инициативаны болгаш эгелээшкиннерни кылып, социалистиг чарыштың тугун улам бедик көдүргеннер.

Партия онгу беш чылдың чарыжынга «Эң эки ажылдаар, ажыктыг чорукту болгаш шынарны бедидер!» деп кол лозуңну салбышаан, чаржып турарларның кичээнгейин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүреринче, ажылдың шынарын хүн бүрү сайзыраңгайжыдарынче, камналга чурумун күштелдиреринче, бедик организастыг болурунче, сагылга-чурумну быжыглаарынче доктаамал угландырып турар. Юбилей мурнунуң чарыжынга кайгамчык патриоттуг эгелээшкиннер, чаа чүүлдер тыптып турар. Чижээ «Тыва кобальт» комбинаттың, Каа-Хем хөмүр-даш разрезиниң болгаш өске-даа чамдык коллективтер онгу беш чылдың баштайгы ийи чылының планын Октябрьның 60 чылында күүседир талазы-биле инициативаны үндүрген. «Сельхозтехниканың» Бии-Хем район салбырының болгаш Чадаана каттыжыышкынның септекчилери болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары часкы тарылгага болгаш күскү ажаалдага киржир техниканың септелгезин хуусаазындан эрте доозар талазы-биле эгелекчи саналды үндүргеш, бо хүннерде шудургу ажылдап турарлар.

Партия Тыва обкомунуң бюрозу ол коллективтерниң инициативазын чүүлдүг деп көрген болгаш оларның кыйгырыын калбаа-биле деткип, чугаалажырын организастаар талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылды күш-ажылчы коллективтерге чорударын партия, профэвилел, комсомол организацияларынга болгаш министерстволарга, ведомстволарга хүлээндирген.

Улуг юбилейни төлептиг уткуурун шиитпирлээн, мурнакчы бригадаларның, ажылчыннарның инициативазында ажылдың шынарының айтырыы кол черни ээлеп турар. «Беш чылга — ажылчын магадылал» деп москвачыларның эгелээшкинин изии-биле деткивишаан, «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры К. Х. Данзырыктың, Кызылда № 48 тудуг эргелелинде СЭКП-ниң XXV съездизиниң делегады А. И. Ельшованың, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады М. В. Сафронованың, «Кызыл тудуг» эргелелинде С. А. Борбак-оолдуң мурнакчы бригадалары чаа туткан бажыңнарны чүгле «эки», «кончуг эки» демдек-биле дужаар деп эгелээшкиннерни кылгаш, боттарының сөзүн ээлеп турарлар.

Кызылдың дааранылга фабриказының дааранықчылары Раиса Сумбаа, Раиса Мусаева, Валентина Окулова олар Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуур дээш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле онгу беш чылды үш чылда күүседир деп эгелээшкинни кылгаш, ам 1978 чылдың үлүүнде ажылдап турар. Мында өске 5 ажылчын база оларны деткээн, 20 дааранықчы беш чылды 3,5 чылда, 87 кижи ону 4 чылда күүседирин хүлээнген. Бо коллективте партия, профэвилел организациялары чарыштың киржикчилериниң кол кичээнгейин продукцияның шынарын бедидеринче угландырып, неделяда бир катап «Шынарның хүнүн» эрттирип турар. Ынчангаш мында кылыгларның 97 ажыг хуузун бирги сортка үндүрүп, продукцияның аттестациязын чорудуп турар.

Бо үстүнде дег патриоттуг инициативаны үлетпүрден, көдээ ажыл-агыйдан, транспорттан болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларындан хөйү-биле көргүзүп болур. Оларны бүгү талалыг деткип, үнелиг чаа эгелээшкиннерни калбартып, нептередири — юбилей мурнунуң чарыжының организакчыларының хүндүлүг хүлээлгези болур.

Амгы үе-чадада социалистиг чарыш комплекстиг байдалдыг, бүгүдени хаара тудуп турары-биле онзагай байдалдыг боор турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнуң дугайында СЭКП Төп Комитединиң доктаалында ажыл-херекти деӊ-дески организастаарының чугулазынче, планныг сорулгаларны күүседиринче тодаргай сорулганы угландырып турар. Улуг революцияның чылының оюн байырлаарының эң эки аргазы болза шиитпирлеттинмээн сорулгаларже кичээнгейни мөөңнээри болур дээрзиниң дугайында В. И. Ленинниң айтыышкынын партия барымдаалап турар. Доктаалда мынча дээн: «Алдарлыг юбилейге белеткенир болгаш ону эрттирер талазы-биле партия, профэвилел база комсомол организацияларының, совет болгаш ажыл-агый органнарының бүгү ажылын СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин боттандырары дээш, онгу беш чылды чедиишкинниг күүседири, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам ыңай өстүрерин хандырары, техниктиг депшилгени дүргедедири, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидери, чоннуң амыдыралының материалдыг чаагай чоруун болгаш культурлуг деңнелин чайгылыш чокка көдүрери дээш ажылчы чоннарның чогаадыкчы энергиязын мобилизастаарынче угландырар». Маңаа массаның чогаадыкчы инициативазын бүгү талалыг деткип, нептередири, улуг юбилейге уткуштур алдынган хүлээлгелерни күүседир талазы-биле чарыштың киржикчилеринге таарымчалыг байдалдарны тургузары эргежок чугула.

Чамдыкта далаш-биле эгелээшкиннерни кылыр, экономика талазы-биле үндезилеттинмээн социалистиг хүлээлгелер алыр, ооң күүселдезин организастыг ажыл-биле быжыглавас, ынчангаш олар күүсеттинмес болгулаар. Чарыштың киржикчилериниң кичээнгейин планнар болгаш социалистиг хүлээлгелер күүселдезинче, ажылдың ажыктыын болгаш шынарын бедидеринче кошкак угландырып, чарышты ёзу барымдаалап организастап турар чоруктар ам-даа бар. Партия, профэвилел, комсомол организациялары ындыг четпестерни чайлатпышаан, чарыштың киржикчилериниң кичээнгейин ол чугула айтырыгларже доктаамал угландырар ужурлуг.

Улуг Октябрьның 60 чылын күш-ажылга чаа-чаа чедиишкиннер-биле уткуурунче, экономиканы болгаш эртемни, культураны хөгжүдеринге чаа-чаа тиилелгелер-биле демдеглээринче ажылчыннарны, колхозчуларны, интеллигенцияны партия кыйгырып турар. Төрээн Коммунистиг партиязын долгандыр улам сырый каттышпышаан, совет кижилер, ооң иштинде Тываның ажылчы чоннары партияның ол кыйгырыынга шудургу күш-ажылы-биле харыылавышаан, улуг юбилейни бүгү талазы-биле төлептиг уткуур дээрзинге чигзиниг турбас.

Улуг Октябрьның 60 чылынга

БӨГҮНГҮ НОМЕРДЕН:

«Сөглээн сөс—керткен ыяш» деп очеркти, Көк-Чыраа көдээ Совединде ажыл-иштиң дугайында, республиканың чамдык районнарында техника кадагалалының дугайында корреспонденцияларны, В. И. Чапаевтиң төрүттүнген хүнүнден бээр тозан чылының дугайында чүүлдү, өске-даа материалдарны номчуп болур.

ЭГЕЛЭЭШКИННИ ДЕТКЭЭН

Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачылары онгу беш чылдың бирги чылында кызымак ажылдаан. Олар бүдүрүлге программазын чартык ай мурнап күүсеткеш, планга немей 50 муң тонна улус ажыл-агыйы чүъгүн сөөрткен.

Дөрткү кварталда Барыын-Хемчик районунуң үлетпүр, транспорт бүдүрүлгелериниң болгаш тудуг организацияларының аразында чарышка бо коллектив бирги черни ээлеп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун чаалап алган.

Бүдүрүлгениң партия-ажыл-агый активиниң хуралынга комсомолчу Сергей Суханов, коммунистер: Хасан Тумгаев, В. Кончук санал бергеш, онгу беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш «Тыва кобальт» комбинаттың, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезтин. Кызылдың чүък сөөртүр № 3 авто-транспорт бүдүрүлгезиниң коллективтериниң эгелээшкинин деткиирinче өөрүн кыйгырганнар.

Хуралдың киржикчилери оларның саналын хүлээп алгаш, даразында социалистиг хүлээлгелерни алганнар: 1977 чылдың планын декабрь 28-те күүседир, даалгадан ажыр 4 муң тонна чүък сөөртүр, 35 муң литр бензинни, 90 автодугуйларны, 2500 рубльге артык кезектерни камнап алыр болгаш 10 тонна-километрниң бот-үнезин 20 копеекка чиигедир, автопарктың техниктиг белениниң болгаш ону ажыглаарының коэффициентизин бедидер.

Ак-Довурактың автотранспорт бүдүрүлгезиниң коллективи Чадаана АТБ-зиниң коллективин социалистиг чарышка кыйгырган.

БИСТИҢ КОРР.

НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕР

Бай-Тайга районунуң ажыл-агыйларында хой оолдаашкыны изиг түлүк. Ниитизи-биле төрүүр 40016 хойнуң 17159-ау оолдаап болгаш 17022 хураган камгалаттынган. Районнуң девискээринде бо кыжын хар улуг чагган болгаш соок күштүг болуп турары-биле чамдык ажыл-агыйларның кодааннарында хойнуң ара салыр азы өлүг хураган төрүүр чоруу бар.

«Мурнакчы» колхозтуң кодааннарындан 94, «Бай-Тал» совхозтан 21 хой ара салган болгаш өлүг хураганнар төрээн. Чаа төрүттүнген 9 чаш хураган хорамчалыг болган. Хой оолдаашкынында ындыг байдалды өөренип көргеш, партия райкому болгаш райкүүском немелде хемчеглерни ап, бергедээшкинге таваржып турар кодааннарже ажыл-агыйларның боттарындан, район төвүнүң школа, бүдүрүлге, албан организация черлериниң 26 кижини чоруткан. Ажыл-агыйлардан тускай эртемниглерниң, бригадирлерниң болгаш удуртукчуларның дежурныйлаашкынын организастаан. Суурларда агиткварталарны кодааннарга быжыглаан.

Амгы үеде районда 630 бода, 9470 шээр мал тургузу азыралда турар. Оон иштинде «Кара-Хөл» колхозта 480 боданы, 4610 шээр малды, «Мурнакчы» колхозта 85 бода, 2170 шээр малды тургуза азырап турар.

Малдың өлүп хоравар чоруун болдурбас дээш, кажааларны чылыглаар, ажаалда чемгерилгени экижидер ажыл талазы-биле малчыннарга боттуг дузаны чер-черде партия, совет болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары ап чорутканының түңнелинде ажыл-агыйларда төрүттүнген чаш хураганнар онча-менди доругуп турар болгаш ажыл-ижи шуудаан малчыннар хөй. Оларга «Тээли» совхозтан Ч. Карим, Д. Хертек, А. Салчак, «Мурнакчы» колхозтан Х. Добайдажап, Г. Сарыглар, «Бай-Тал» совхозтан комсомолчу хойжулар Э. Кудай-Мерген, Е. Эрелчин дээш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Районнуң ажыл-ишчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуур дээш эвээш эвес күштү үндүрүп турар.

Б. БАРБА.

Полковник Виктор Васильевич ГОРБАТКО

«Союз-24» космос кораблиниң командири, Совет Эвилелиниң Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Виктор Васильевич Горбатко 1934 чылда Краснодар крайның Кавказ районунуң Венцы-Заря суурунга төрүттүнген.

Батайскиниң шериг ужар чүүлүнүң ужудукчулар училищезин дооскаанының соонда Совет Армияның ужар чүүл кезектеринге албан эрттирип турган.

1960 чылда В. В. Горбатко космонавтар отрядының кежигүнү апарган. 1968 чылда ажылдавышаан тургаш, Шериг-агаарның Н. Е. Жуковский аттыг инженер академиязын ол дооскан.

1969 чылдың октябрьда Виктор Васильевич «Союз-7» корабльге инженер-шинчилекчи болуп, «Союз-6», «Союз-7», «Союз-8» үш космос корабльдериниң бөлүк ужудуушкунунга киришкен, «Союз-23» корабльдиң командириниң солукчузу болуп турган.

В. В. Горбатко 1959 чылдан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү. Ол хөй-ниити улуг ажылды чорудуп турар. Совет-моол найырал ниитилелиниң төп баштаар чериниң даргазы. ССРЭ-ниң парашют спортунуң федерациязының даргазы болуп турар.

Инженер-подполковник Юрий Николаевич ГЛАЗКОВ

«Союз-24» космос кораблиниң бортинженери Юрий Николаевич Глазков 1929 чылда Москвага төрүттүнген.

Ол 1962 чылда Харьковтуң дээди ужар чүүл инженер шериг училищезин дооскан. Ооң соонда Совет Армияның ужар чүүл кезектеринге инженер болуп ажылдап турган.

Ю. Н. Глазков 1965 чылда космонавтылар отрядынга кирип санаткан. Космос ужудуушкуннарынга белеткелдиң үезинде Юрий Николаевич ужудукчунуң мергежилин шиңгээдип алган, янзы-бүрү хевирниң самолёттарынга ужудуушкуннарны кылып турган. Шериг агаар күштериниң парашют-десант белеткелиниң инструкторы болуп турар.

Ю. Н. Глазков космостуң башкарылгалыг корабльдериниң болгаш станцияларының ужудуушкуннарын башкарарынга хөй удаа киржип, «Союз-23» корабльдиң бортинженериниң солукчузу болуп турган.

Ю. Н. Глазков 1966 чылдан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

1974 чылда Юрий Николаевич кандидат диссертациязын камгалаан.

БЕЛЕН БИС

Көдээ ажыл-агый техникумунуң зоотехния салбырының дөрткү курсчулары, шупту 24 оолдар, кыстар доозарының кырында келдивис. Дөрт чыл иштинде чаңгыс ог-бүлениң ажы-төлү дег бир демниг өөренип, күскү үелерде республиканың колхоз, совхозтарынга дузалажып келдивис. Эрткен чылын өөредилге планында көрдүнгениниң ёзугаар 49 хонукта Таңды районнуң Дуржулга станциязынга барып, хой, хураган ажаажып турдувус. Аңаа Е. Степанов, В. Салчак дээш өскелер-даа ажылынга харын-салгалын көргүскеннер.

Бөлүүвүс даргазы Л. Астафьев, комсорг Л. Булатова база ол ышкаш сургуулдар В. Ооржак, В. Монгуш, В. Салчак өөредилгениң тергиидекчилери болуп, өскелерге үлегерлиглер. Олар күрүне шылгалдаларынга канчаар белеткенизе эки дээрзин эш-өөрү бистерге бо-ла тайылбырлап, сагындырган турарлар.

Чоокта чаа бодунуң 30 чыл болган юбилейин демдеглеп эрттирген техникумну доозупкаш, Л. Булатова, Л. Астафьева Дуржулга станциязынче, В. Салчак өскен төрээн совхозу «Тээлиже», В. Монгуш «Россия» совхозче, мен Тываның база бир каас чараш булуңнарының бирээзи Тожу районче ажылдап чоруур шыпзылгаларны алдывыс.

Бо хүннерде күрүне шылгалдаларынга белеткенип турар бис.

Бот-өөредилгениң V курсчулары 15 кижи база биске каттыжар.

Техникумну доозупкаш, өөредилгени бот-өөредилге-биле уламчылаар күзелдиг мен.

Күрүне шылгалдаларын чедиишкинниг дужаагаш, дөрт чыл иштинде өөренип келген техникумувус-биле, хүндүлүг башкыларывыс-биле байырлашкаш, Тываның кайы-даа колхоз-совхозтарынга ажылдаарынга белен бис.

И. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР АЛДЫНГАН

Кыштың кадыг-берге хүннеринде малдың чаш төлүн чидириг чок, онча-менди доруктуруп алыр дээш малчыннарның хайныышкынныг ажылынга Орус-оол Маадыр-оолович Тюлюш үлүг-хуузун багай эвес киириштирип турар. «Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырының кадарчыларында ону таныvас кижи ховар. Ооң адазы Маадыр-оол Тюлюш мурнакчы малчын. Оларның коданында 331 баш төрүүр хой бар. Бо хүннерде 170 хураган онча-менди доругуп турар.

Сакманчы О. Тюлюш бодунуң үлүүнде 90 хураганны ажаап турар.

Салбырда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады А. А. Дыкыга удурткан үш дугаар хойжу бригадада 4251 баш төрүүр хой бар. Оон 2181 хураган чидириг чок ажаап алдынган.

Орус-оол, Маадыр-оол адашкылар онгу беш чылдың ийиги чылында 100 хойдан ол хире хураган, бир хойдан 2,5 килограмм дүк, 10 тонна сиген белеткеп алырын хүлээнгеш, Улуг Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг ажыл-ижи-биле уткуур дээш улам күжениишкинниг ажылдап турар.

О. ТЮЛЮШ.

Кыштаглаашкын—шалыпчы фронт

ҮҮЛЕ БҮТСҮН, МАЛЧЫН

«Шамбалыг» совхозтуң хойжу кодааннарында мал оолдаашкыны кидин түлүк. Хойжу бүрүзүнүң сагыш салыышкыны кыштаглаашкынны аки эрттирип, чаш төлдү менди ажаап доруктурарынче угланган. Ооң-биле чергелештир хар улуг, кыш соок. Чер оъттаар малга ол берге. Ынчангаш хой оъттаар девискээрлерни далбыйлап турар. Хойларны суггарары-биле суг сөөрткен машиналар кодааннарже график ёзугаар чорып турар.

Шокар-Ыяш деп черде кыштап турар бөлүк малчын кодааннар бар. Оларның бирээзи — Василий Хүндүжүктүң коданы. Аал ишти шуптү кажаада, чаш хураганнарны эмзирип доозуп турлар, хойлар одаарже үнүп тур. Чай аразында малчын-биле чугаалажып, ажыл-херээн сонуургаарывыска:

— Хоювустуң барык чартыы төрүпкен ийин, харын сакманчыктер озаллап кээп турар, дем чогувус кончуг-дүр— деп олурду. Шынап-ла чүгле дузалакчы кадарчызы, ооң аалының ишти-биле дөрт-ле кижиге баштайгы хонуктарда байдал дүвүреңчиг турган. Хары угда хой чаш хураган хүлээп ап, доруктурары кончуг берге деп чугаалап олурдулар. Беш чүс ажыг хойну кыштагладып турар. Чаш төл менди. Совхоз дирекциязының талазындан сакманчыктерни өй-шаанда чорутпааны черле таарымча чок.

Мижит Сумунак биле Мижит Дембирел хойжулап ажылдаа-ла чаа ийи чыл чедип чоруур. Оларның бо чылгы социалистиг хүлээлгези төрүүр чүс хойга онааптыр 100 хураганны ажаап алыр, 2,6 кг дүктү кыргыыр. Бо аалда беш сакманчык чаваа келген. Монгуш Николай, Валерий Саая баштайгы хураганнарны чаа-ла хүлээп алган. Ниитизи-биле 180 хире хой мында оолдаан. Хой бүрүзүнден хураганны алган. Тускай хураган кажаазы чок, чаш хураганнарны кажаа иштинде үзүктеп каан. Хой кажаазының ишти өл. Курган өдек бар. Мал чеми четтир санныг. Хамык ужур ону камныг чарыгдаарында. Кыш узун, берге шылгалдалар ам-даа хөй дээрзин малчыннар чугаалап олурдулар.

Ийи сакманчык оолду өгде чурттадып каан. Печказы эки одаттынмас, өг иштинде чадыг-даа, ширтек-даа чок. Мооң мурнунда база хураганнар өстүржүп ажылдап турган болгаш бо оолдарның арга-дуржулгазы хирези-биле бар. Бо чылын улам эки ажылдаар бис деп соругдап турарлар.

«Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чылының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалын таныжар ажыл бо хүннерде кайда-даа калбарган. Улуг байырлалга уткуштур хүлээп алган төөгүлүг документиде айыттынган чүүлдерни номчуп таныжып көргеш, кижи бүрүзү сорук кирип турар. Район Совединиң депутады Куулар Кошкар-оол — хойжуларда партбөлүк удуртукчузу. Малчыннар ортузунга агитас-массалыг ажыл чорудар партийжи даалгалыг. Бо хүннерде ооң ажыл-ижи чай кызыт чок.

Малчынның кададында 600 ажыг хойнуң чартыы хураганнапкан, төлү менди. Сакманчыктер бар, ынчалза-даа ам-даа күш чедишпейн турар. Малчынның оглу Орлан-оол база мында дузалажып, 70 хире хураганны доруктуруп турар.

Хойларны эртен одарже үндүрер мурнунда чемгерип ап турар. Саван, сиген, чарба, сула далганы база бар. Ону кайы хамаан чок төгчегилевейн, камныг чарып турар улус болду.

Октябрьның 60 чылынга хамаарышкан доктаалды пропагандалап таныштырарынга тураскааткан семинар-хуралды совхоз төвүнге эрттирген. Аңаа пропагандистер, агитаторлар, политинформаторлар киришкен. Куулар Кошкар-оол база-ла бо талазы-биле ажылга эвээш-биче-даа бол үлүүн киирип, партияның сөзүн чонга чедирип турар.

Кандыг-даа ажылга арга-дуржулга, чаңчыл негеттинер. Ада-иезиниң ажылын ургалары уктап салган, тоорту бичии ажылдан улуг ажылче шилчип чоруй баар. Сендел Какаа 16 чыл дургузунда малчыннап келген. Ол ам күдээзи Кызыл-оол Сат болгаш уруу-биле кады хой кадарып турар. Авазының арга-дуржулгазы аныяктарга ачы-дузалыг. Бо кыштагда улуг кажааны-даа тутканы, хураганнарга чылыг кажаа база бар.

Ынчангаш чаш хураганнарны ажаап өстүреринге байдал таарымчалыг. Кажаа ишти база курган, өдекти чогуур өйүнде четчир санныг кылдыр болуп белеткээн. Кышка шак мынчаар белеткенип алырга, ол коргунчуг эвес болбайн канчаар. Бо кодаанда сакманчыктер база четчир, оларның кижи бүрүзү 30—40 хире хураганны ажаап турар.

Малчынның демдеглел кыдыраазында чаш хураганнарның айтын бижээн. Черле ынчаш чурттап олурары-даа арыг-шевер, культурлуг өг-бүле болду.

Шокар-Ыяш ол ынчаар чурттап турар бөлүк хойжуларга чораш, оларның бо хүнгү чымыштыг ижен сонуургавышаан, чамдык бодалдарны илередиксээн ийик бис. Малчын бүрүзү юбилейлиг чылда чедиишкинниг ажылдаар быжыг сорулгалыг, кижи бүрүзүнүң социалистиг хүлээлгелери бар. Ол кончуг эки-дир. Совхоз дирекциязы (Оңдар Саакиан) болгаш өске-даа организациялар мал оолдаашкынынга белеткелди чорутса-даа, четпестер бар. Сакманчыктерни малчын бүрүзүнче чорудар ажыл организас чок. Мал чеми элбек, кыш дыка бергедээшкин чок эртип турарынга сылдап алгаш, даамай хөөнге алзыр чоруктан чайлаар болза эки. Дүн, хүн чок ажылдап турар кижилерниң амыдырал байдалынга чүү-даа тургустунуп кээр төлээде, оларның-биле харылзаа доктаамал болур ужурлуг. Мал эмчилери, зоотехниктер-биле кады эмчилер, библиотека ажылдакчылары-даа малчыннарга ховар эвес аалчы боор чедип турар болза, улам-на эки болур ийик.

Б. ДИРЧИН.

Мөңгүн-Тайга — сарлык ораны

СӨГЛЭЭН СӨС—КЕРТКЕН ЫЯШ

Очерк

— Ха! Кайнаар далажып, кулуксуурлары ол боларның? Оът чок эвес. Далдаарлары ол бе? Силерни аңзыдар кижи барып-барып мен эвес болдур мен ийин! Семдер-Ак черле ындыг — өөрүн баштап, төөредир. Сеңээ кижи четпес деп бе? Чандыр көрбес, карак салбас кадарчының чанында чорда, ыятпас сен бе?— деп, көк додарлыг тоннуг, кидис идиктиг, бөргүнүң халбаңын далбайтыр бадырып алган, хаваа деридип, карактарының узун кирбиктери хыраалай берген, ортумак сынныг кижи чадаң үнүштерлиг дагның хөрээ-биле одуртуп бар чораан сарлыктарының соондан кылаштап орган. Хөртүктээн харны идиниң ээкээ-биле оңгаштай теп, буруңгаар чүткүвүшаан дап бергеш хевертен тайгаш, кадырны куду алзы сыг дээн. Хол аайынга таварышкан сөөскеден туттунувушаан болза, дөвүн эриктелчек хавакты ажа хадааш, хем дүвүнге кээп салба дүжер ийик. Даа-сөөскеден, хаа-даштан халбактанып, буду-биле каскаппанмышаан чораал, сарлыктарын ызыртыр четкеш, бажын дозуп алган.

— Ам кай баар силер че? Шортан балыктың айыткалы-биле, мээң күзээним-биле тапбалээ чанып-ла оргай силер. Тодууңарны көрбес бе: барба сиген артын каан дег, шартагар-ла чүве. Бо ийи бызаа кандыг-дыр: иелериниң сүдүнге, изиг оътка семирээнинден моюннары дээрге бир-ле дугу чүве! Силер тенекчейлерни ам үзүгде өөрүңерге кадып бээр мен, ынчанмас болза, чазын төрүттүнер дуңмаларыңарны хунаап эмер, ооң шииткелинге, чок-ла болза, думчууңарны шиштедир, чок-ла болза, калбаңнааштадыр силер, кулугурлар! — деп, чаптап аарак чугааланмышаан, сарлыктарын чоруй одарладып, имир каксы турлагга чанып келген. Ооң бызааларын кажаалааш, боду өөнче базыпкан.

Кыштагда чартык сери кажаа чанында тодуг сарлыктар ышкыштавышаан кегженип чыдырда, ам оларны хүр, менди кыштадып, кадарып-карактап турар кижи-биле таныжыптаалыңар. Чыккылама соок кыштың чыварының опкаан изи ооң чаактарында амдаа илдең — кызыл-кызыл долбаннар болуп, кывар-суглут лампа чырыынга кылаңайнып олурда, эңгиин сарлыкчы — Өлчей-оол Комбуевич Иргит-биле ужурашканым сагыштан ыравас ийин. Хүннүң чымыжынга сеткил ханганын ооң чырык, арта-ла улут-улуг карактары херечилеп турган. Ол ынчан чавыс, дөрт буттуг ширээжигеш кырында таваkта эъдин кезип чип, аякта мүнүн тавар аартавышаан, суглук чокка хөөреп олурган:

— Сарлык кудурууңуң узун хылындан дузак каткаш, аганак, торлаа дузактап, ол буяныыг малдың эъдин чип, сүдүн ижип, молдурга-казыразын мунуп, Мугурга доруккан мен. Ол кавы — сарлык ораны чер. Ында черлериниң аттары-ла ол дугайып чугаалап турар. Ынаар бир арганы, сарлык баштай тывылган үеде, Сарлыктыг-Арга дээн, ооң дужунда сыы ажылдыр бир өзенни, сүт-хойтпак хөнүп турда, Хөреңгилиг-Чарык дээн, оортан бээр элээн-каш кырланнар кежилдир бир ыныааны, бута-шары бустап турар чер боорга, Бугалыг деп адаан дижип, кырганнар чугаалажыр чүве. Тып-даа адаан черлер ийин оң — деп, Өлчей-оол чугаалааш, бодаңы берди.

— Солунун аа! Оон ам? — деп салдыкпайн бардым.

— Оон чүү боор, сарлыкчы болган бо-ла-дыр. Амыдыралы, аажы-чаңы чаптанчыг, солун мал. Ынчангаш ону малдаксаар, аңаа ынак кижи мен. Ишкээр районда мээң бир эжимниң «Сарлык дээрге, кандыг аай малыл аан ол, аң-мең янзылыг чүве бе?» деп кайгап органын дыңнаан мен. Ол «өдүрээн часса-даа, холун часпаан». Барык-ла аргар-кошкар, те-чүңма-биле удаалажып, черниң кадыр-бертин тевер, ынчангаш кончут сергек, кашпагай, хат-шуурганы-даа хаайынга какпас, шыдамыккай кылдыр чаяттынган амытан-дыр ийин ол. Семдер, силиг дүгүн хөлбедиедир дешкилеп, омакпын хоюп-кавыыргап турда, сарлык көрүштүг-ле! Ылаңгыя улуг хаяга дөмейлежир буталары холу-биле чер хап, мыйызы-биле ширикти оюк-оюу-биле төшелип октап, үскүлежип турда көөрге, түрлүг, чоргаар, харын-даа коргунчуг болдур ийин. Буталарны өөр белин коккаарактар тудуп чип шыдавас. Истерин көөрге, долгандыр тегерип шоглаан-даа чадажып каан — чок болза, ырадыр шелдирипкен, чок болза, диттип-дыңнып чадааш, чоруй барган болгулаар.

Сарлыктың ынак эвес чүвези — изиг-халыын болгаш ымыраа-сээк. Олардан дескелээш, ыргулайында меңгилерге девээлеп азы тереңсугларга сиртинге чедир шымнып алган тургулаар болдур ийин. Сарлык мал кастыыны оъттавас болгаш, хар терең дүшкенде кыргы эдерип, тайга-сын кырынче улчуй бээр. Ындыг үелерде сарлык кадарчыларының шыңгыы кичээнгейлиг апаар ужуру-даа ол — деп, кижим угаадып олур.

—Сарлыктың ужур-дузазын кыдыра көөр, чүгле бараанын чаагайзынар арай кенен кижилер ам-даа бар але?— деп, чугааны хөрлээледиринге эптиг чылдак октап бердим.

— Ол шынап-ла ындыг. Бир хоорайга циркке өөредип турган сарлык бугазы бөштуна бээрге, кудумчуга чораан кижилер сонуурган, чолаачылар машиналарын доктаадып турган деп солундан номчаан мен. Моон алгаш көөрге, сарлыкты сонуурган көөрүнүң барымдаазы бар. Экономикага хамаарыштыр сарлыктың деңзигүүрү хоомай эвес: эъди эътсиг, мүнү мүнзүг, сүдү эвээш-даа бол, үскүр, ооң саржааның чидиин билир-ле болгай силер. Молдурга-казыраларындан эгелээш, буга-шарызынга чедир бүгү сарлыктарның дүк-таагызын кыргааш, күрүнеге садып турар болгай. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, дүюунуң караңгайындан эгелээш, мыйызынга чедир ажыктыг мал, хөөкүй — дээш, Өлчей-оол сарлыын көрүп үве берди. А мен ол аразында Мугур-Аксынга болган мындыг таварылганы сактып ор мен. Кезек када, мырыңай чоокка чедир-ле, сарлыктың кудуруу, өөзниң узун дүгү (ылаңгыя ак) херээжен улустуң бажын чазап-шевэрлээринге хереглеттинип турда, бир аныяк кыс оъттап чораан сарлык көрүп каапш, олче эргээ-биле айытпышаан, душтуу оолче алгырган: «Смотри: шиньон!» Ынчаарга ооң кайы хире херектиин билген оол хөөкүй амытанның кудуруун чидиг балды-биле огу-биле кады үзе шаап берипкен. Оозу илерээн соонда, ол душтук шыңгыы хемчег алзып, торгаткан болгай.

Өлчей-оол кирип келди. Арнымда хүлүмзүрүгнү эскерип каан-на боор оң, «Чүл, оол?» дидир. Болган таварылганы чугаалап бердим. Ол арай хорадаан хевирлиг, ширип апарды:

— Дыңнаан мен. Мугулай үүлгедиг-дир ийин. Аңн-хевир-ле дээш, дириг амытанны чемдиктеп, хинчектээри — араатанзыг чорук-тур. Бодап-даа көрдаан. Бо Барлык-Бажы, Тоолайлыг — кадыр-берт черлер-дир. Дөрт даваныг-даа болза, мал бүдүрүүр. Даш, хар кошкезинге бастырган, кемдээн-даа сарлыктарны көрүп чордум. Кээргенчиг чүве. Мен сарлыкче даш арныр турлжук, дыңзыг алгырбас кижи мен. Чүге дизе, ол — угааныг-даа, өжеш-даа мал. «Кижиге эп херек, малга маңаг херек» дижир болгай. Сарлыктарым үстү-часты бербезин, ыт-куш шоглавазын, бертиннип-бежели бербезин дээш, хат-шуурганы, дүнүүң караңгызын безин олар-биле кады эрттирип келдим. Чырык чер кырынга чурттаан дөртен беш чылымның чээрбизин сарлыын малдаарынга бараан болдурдум.

— Бо чылын «Малчын» колхоз үндезилеттинигениниден бээр 20 чыл оюн демдеглээр. Төрээн колхозум-биле мээң күш-ажылчы намдарым чаңгыс болуп турар, мындыг чүве бо — дээш, Өлчей-оол Комбуевич сарлыын база катап бакылап көргеш, дедир кээп, «Беломорун» кыпсып, бурулатпышаан кезек бодавын олур оң.

— Ийи дакпыр юбилейлиг-дир силер. Оларны чүнүң-биле уткуп, демдеглээр бодап ор силер? — деп баштак айтырыг салдым.

— Чугаажок ажыл-биле-ле болгай. Бо аразында эвээш эвес кодаларны хүлээп ап, хөй-ле сарлыкты колхозка өстүрүп берген мен, ол дээш шаңнадып, мактадып-даа чор мен. Төрүүр сарлыктар малдаан чылдарымда оларның төлүн 80 хуудан куду ап көрбээн мен, а баш санынга арын кызар хире чидириг болдурганым, күш-шыдалын кудулатканым чок. Эрткен чылын агаар-бойдустуң байдалы амыр эвес болза-даа, төрүүр чүс сарлыкка оңааштыр 98 бызааны алгаш, районнуң сарлыкчыларының аразында социалистиг чарышка дээре түңнелдиг болуп, оңгу беш чылдың баштайгы чылын өөрүшкү-маңнайлыг үдедим. Бо чылын хүлээлгем бедик, күжениишкиниң: чүс башка оңаштыр 95 бызааны алырын аазавышаан, чарышка чүтле Мөңгүн-Тайгада эвес, харын бүгү Тывада сурагдыг сарлыкчы, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, СЭКП райкомунуң кежигүнү Бартан Очурну кыйгырып алган мен. Эрткен чылын база-ла ол эшти кыйгыргаш, баштай «улугла аас эдиптим бе» деп бодаап мен, ынчалза-даа көргүзүг талазы-биле ону ашкан болдум. «Сөглээн сөс — керткен ыяш» деп чугаа бар, ачыр-дачыр ажылдаар мындыг мен — деп, кижим шиитпирлиг чугаалады. «Бодаа улуг дуржулгалыы-ла ылап, алдырар-четтирери чок хире кижи-дир» деп бодап, оон ыңай солун чүнү чугаалаарын манап, дүндүк өттүр дээрде сылдыстар-биле кайгажып каап олур мен. Ол мээң бодалымны билген ышкаш, чугаалап үнду:

—Сарлык шоолуг-ла ажаалда-хайгаарал хереглевес дижирлер-дир. Ону мен, бир-ле болза, ол ажыктыг малды чедир үнелевес, чок-ла болза, чалапкаш сагыш амыр олурар чалгаа кижиниң бодалы деп маргыжып боор мен. Чаш бызааны хүлээп алыры дээш сагып човаашкын изиг күзүнне эгелээр ужурлуг. Бызаага, база-ла анай, хураган ышкаш, чылыг кажаа, кургаг тыдын херек. Ынчангаш оларның кажаазын чылыглап, чыдын ыштап-арыглап, кургаг өдекти эрте-ле белеп алыр херек. Бызааны өгге чылыглаар, чавынчактаар аргадан уттунары чугула. Сарлыктарның башкылыы март-апрель айларда-ла төлүн берип эгелей бээр. Ол үеде оларга бээр сигенни болгаш минералдыг чемнерни магадылап алыр.

Мал чемин белеткээри — малчын бүрүзүнүң херээ. Эрткен чайын белеткеп алган сигеним артыкшылдыг боорга, 2 тоннаны кошкар кадарчызы Капзайга бердим.

Сарлыктың семиртилгезинден ооң продукциязының ажыктыы, шынары улуг хамааржылгалыг. Чогум-на харын семиртилге дээш, одарларны үргүлчү солуп, чайын Мугурнуң Кара-Сут, Оюктар, Ак-Дош, Чылгы-Өдээ, Шегетей талазының Дөрт-Хөл, Үзүк, Кара-Хажыы, оол ыңайлаарга, Хиндиктиг-Хөл девискээриниң одарлары ынчаар кежүп чоруур кижи мен. Ам кыштаглаашкынны Барлык-Бажының Элдиг-Хемде эрттирип тур мен. Мээң сарлыктарым күзкү олчаап, семис-шырак, хүр кып ажып тур — деп, Өлчей-оол чугаазын доосту. Чаа беш чылдың ийиги чылында аңаа олча-омактыг болурун күзеп, үүлези бүдүп, чоруу чогуп турзун деп йөрээл-биле чарылган мен.

Салчак МОЛДУРГА.

Улуг-Хемниң ыяш үлетпүр ажыл-агыйчериниң ажылчыны Федор Тимофеевич Кулаков чаңгыс ол бүдүрүлге черинге 30 чыл ажылдаан. Бажың иштиниң эт-херекселдерин кылыр цехтиң ажыл-ишчилери хөочун ажылчынга байыр чедирери-биле чыглып келгеннер.

Эш Кулаков мебель цегинге 14 харлыында ажылчын болуп кирген. Эрткен үжен чылдарның дургузунда ол элээн каш ажылчын мергежилдерни чедип алган. Бүдүрүлгеде коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы болу берген.

Бүдүрүлгениң удуртукчулары, Ф. Кулаковтуң кады ажылдап турар эштери төлептиг ажылчынга изиг байыр чедирип, чылыг сөстерни чугаалап турган. Коллективтиң мурнундан хүндүлел бижикти, өртектиг белектерни аңаа бергилээн.

Хөочун ажылчынга «1976 чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи» деп херек демдээн база тывыскан.

Федор Тимофеевич бо хүннерге чедир чылаачылап турар. Мебель цегинге чугула керектиг материалдарны ол саадалга чокка чедирип эккеп турар.

Хөй-ниити ажылдарының ол идепкейлиг киржикчизи. Ылаңгыя чазаныр, хырбалаар болгаш өске-даа мергежилдерге аныяк ажылчыннарны өөредип, кижизидикчи-дагдыныкчының хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар.

Сөзү болгаш фотозу О. ОХЕМЧИКТИИ.

ТЕХНИКАНЫ КАДАГАЛААР

Амгы үеде бистиң республикада беш колхоз болгаш он тос совхоз К-700 болгаш К-701 деп 126 күчүлүг тракторну садып алган. Кышкы үеде ажыглалга кирбес тракторларны ыяк кадагалалга тургускан турар ужурлуг. Оларны кадагалалга тургузарда техниктиг хыналданы кылган турар.

«Сельхозтехника» бүдүрүлгелериниң талазындан ол күчүлүг тракторларны 9 ажыл-агыйда канчаар кадагалап тургусканын хынап көрген. Каа-Хемде «Тиилелге» колхоз, «Кызыл тараачын», «Революцияның чалбыыжы» совхозтар, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы бо ажылды эки организастаан. Ажылдап турар тракторларда мастер-эдикчилерни быжыглаан, ажылга кирбес тракторларны техниктиг негелде ёзугаар тургускан.

Ооң-биле кады «Шамбалыг», «Тиилелге», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтар К-700, К-701 тракторларны кадагалаарын багай организастаан. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз ук тракторларга сезон аайы-биле техниктиг хыналданы чорутпаан, үрелик 4 тракторну септелгеже чорудар тургаш, аңаа-ла херим чанынга тургускулап каан. 5 трактор механизаторларның бажыңнарының чанында «соottунуп» турар.

«Тиилелге» совхозта 10 трактор база-ла механизаторларның бажыңнарының чанында. Оларның шимчедикчилерин ыяк шып, шуглаваан, дугуйларын кедүртпээн.

Күчүлүг машиналарны «Шамбалыг» совхозта багай кадагалаанын шыңгыызы-биле айтырар херек. 6 трактор база-ла бажыңнар чанында. Оларның чамдыктарының аккумуляторларын безин уштуп кагбаанындан соокка доңгаш, сандан үнген. Соок улуг болганындан база дугуйларны кедүртпээнинден улуг өртектиг дугуйлар үрелип турар. Герметизацияны кылбаанындан шимчедикчилерже хар безин кирип турган. Тракторлар кадагалалын «Саян», «Россия» совхозтарда база багай чоруткан.

Үстүнде айыткан ажыл-агыйларның кол инженерлери К-700, К-701 тракторларның кадагалалын экижидер талазы-биле чугаа кырынга эвес, а дээштиг хемчеглерни алыр хүлээлгелиг, чүге дизе, ажыл-агый бүрүзү К-700 деп трактор дээш 17 муң, К-701 трактор дээш 21 муң рубльди төлегилээн болгай.

И. ОЛДЫРЕВ.

КУРСК ОБЛАСТЬ. Михайловскиниң даг-болбаазырадылга комбинадының тудуштурар фабриказында улуг өрттедилге суугузу ажыглалда кирген.

Фабриканың бирги ээлчээниң төлевилел күчүзү — чылда үш миллион чүс муң тонна металлургия чиг-эди.

ЧУРУКТА: тудуштурар фабрика.

О. СИЗОВТУҢ ФОТОЗУ.

КЕДИЗИН БОДААШ...

Чыраа-Бажы — Чөөн-Хемчик районда өзүп, чыл бүрүде чечектелдир чаагайжып өөр чараш суурларның бирээзи. Дөрт кол, хөй доора кудумчуларлыг ол суурну эргип, ооң хөгжүлде амыдыралын сонуурган чорааш, даады чаа бажыңнарлыг, ужудукчу-космонавт Титовтуң адын эдилээн кудумчуга хөрээнде «Хүндүлелдиң Демдээ» орден болгаш хөй медальдар чайнаан, бүүрул баштыг хөочун ишчиге ужуражы бердивис.

Бистиң-биле ол эвилең-ээлдек мендилешкеш, төрээн суурунга чөргаарланган хевирлиг, ыңай-бээр хүлүмзүрүп каап көргүлей-дир. Чоруувус аайы ындыг болгаш суур дугайын сонуурган оон айтырдывыс.

— Оон бээр үр үе эрткен, үжен чыл элээн ашты. Ынчан Чыргакы хем унунга үүрмек МЧАЭ-лер тургустунган, быдаргай ажыл-агыйлыг араттар коллективтиг ажылдың эге хевиринче улуг сонуургалдыг кирип, херенгизин эвээш бичелеп каттыштырып турган. 1941 чылдың май 9-та болган МЧАЭ-чилерниң хуралынга суур тургузарын, сууржуң амыдыралче шилчиирин чугаалашкаш, кедизин бодааш суурну маңаа тударын шиитпирлээн чүве. Кедизин бодааш дээрге, каттышкан ажыл-агыйдан улуг ажыл-агыйже шилчиир дээни ол, кол төп Чыраа-Бажы суур болу бээрин көрген. Ындыг болган-даа. Суурнуң тургузуг планын кылыр комиссия ажылдап кирген бис. Төп дөрт кудумчулуг кылгаш, оларны доора кудумчулар аайы-биле он алды кварталга үскен чүве. Суур ол өвар туттунган. Баштаар чер конторазы, кижи, мал эмнелгезиниң пунктуларының бажыңнары, дарганнаар, хлеб быжырар черлер, тараа склады тударын баштай көрген. 1942 чылдың чазынындан эгелээш маңаа тудуг ажылы эгелээн. Чазаныр, дарганнаар мергежилдиг болгаш бо ажылга ынчангы хөочун тудугжу, бызаңчылар, Санчыжап Моңгуш, Кодур-оол Күжүгет, Лопсаң Куулар болгаш оон-даа өскелер-биле суурнуң эге тудугларынга кириштим. Ынчан Ада-чурт дайынының кадыг-дошкун хүннери чүве. Өг-бүле бүрүзү фронтуга күш-ажылчы белек дузаламчызын бербишаан, күш-ажыл фронтузунга эрестиг ажылдап турган. Ол үеде машина-техника деп чүве бар эвес, тудуг ыяжын орү хем-бажынга кыжын белеткээш, шанактыг аъттар-биле сөөртүп эккеп алгаш, тудугну чазын эгелээн бис. Ынчангы бажыңнар ам-даа бар. Баштаар черниң баштайгы конторазы амгы совхоз столоваязы ол. Каш чыл болгаш, МЧАЭ-ден колхозче шилчээн. Ону дөрт чылда даргаладым-даа — деп, хөочун коммунист Маңзырыкчы Тоннугович Куулар биске чугаалады.

Күш-ажылдың хөочуну суурнуң төөгүзүнге хамаарыштыр биске хөйнү чугаалап берди. Ол МЧАЭ-ни ийи, колхозту дөрт чыл даргалаан, тудуг, хову бригадаларын бригадирлеп, дарганнап, бызаңчылап, тараажылап — хөйнү кылышкан. Суур тударынга, сууржуң чурталгаже шилчииринге ынчан комсомолчулар (комсомол организациязының секретары Кызыл-оол Сат турган) идепкейлиг киришкен. Ол үеде алаактарга ийи-чаңгыс бажыңнарлыг араттарны чаа сууржe көжүреринге аныяктар эрес чорууну көргүскен. Дөртен чылдарның төнчүзү, бежен чылдарның эгезинде суурга чурталганың, бүдүрүлгениң тудуглары арбыдаан.

Чыраа-Бажы суурнуң хөгжүлдезинге коммунист хөочуннар Санчыжап Шыырапович Моңгуш (мөчээн) биле Маңзырыкчы Тоннугович Кууларның күш-ажылчы амыдыралы холбаалыг. Ооң кудумчуларының бирээзин Санчыжап Моңгуштуң ады-биле адаан.

Суурнуң чаагайжыдылгазынга ооң кижилери күш-ажылчы үлүүн киирип турар, а суур бодунуң кижилеринге чаа хевириниң (совет ёзунуң) кижизидикчи мөзүзүн берип турар. Ында Культура бажыңы, библиотека, уруглар яслизи болгаш сады, кижи эмнелгезиниң участогу, ортумак школа, интернат, магазиннер, харылзаа белдириниң салбыры, столовая, МТМ, механизастаттынган шаң болгаш өске-даа амыдырал тудуглары хөй.

М. СЕВЕН.

Көк-Чыраа көдээ Совединде

НИИТИ КҮЖЕНИИШКИН

Улуг-Хем районунуң ажылчы чоннар депутаттарының Көк-Чыраа көдээ Совединиң күүскому партияның XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирин амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан.

Советтиң девискээринде 25 депутаттар база 1-ги организастыг сессиядан соңгуткан 7 кижи составтыг көдээ Советтиң күүскому болгаш көдээ Советте 6 доктаамал комиссиялар ажылдап турар.

1976 чылдың дургузунда көдээ Советтиң сессиязын хоойлуга дүүштүр 6 катап, күүском хуралдарын 14 катап эрттирген. Ол хуралдарга көдээ ажыл-агыйны удуртуп турар тускай эртемниглерниң илеткелдерин дыңнаан, сессия болгаш күүскомнарга тодаргай шиитпирлерни хүлээп алгаш, ооң күүселдезин боттандырары-биле ажылдап келген. Арыг-Бажы, Алдыы-Шыңаа сүт-бараан фермаларынга 3-3 кижи составтыг депутаттар бөлүктерин тургускан. Ниити күжениишкиниң ачызында совхоз күрүне мурнунга планныг даалгаларны багай эвес күүсеткен. Чижээ, 1976 чылда совхоз 715 тонна сүт садар планын 730 тонна, 600 тонна эътти 605 тонна, 75 тонна дүктү 93 тонна, 400 тонна тарааны 486 тонна кылдыр ажыр күүсеткен.

Күрүне мурнунга планныг даалгаларын күүседиринче чонну мобилизастаары-биле кады, ажыл-агыйның төлептиг мурнакчылары болуп турар депутаттарны адаары өөрүнчүг. Олардан трактористер М. Бора-Тараа, К. Кандан, чолаачы С. Доржу, саанчылар А. Серен, А. Моңгуш оларны чоргаарал-биле адап болур. Ылаңгыя Арыг-Бажы, Алдыы-Шыңаа сүт-бараан фермаларында депутаттар бөлүктери чон-биле сырый холбаалыг ажылдап, бүдүрүлгечи эки көргүзүглерни чедип алырынга улуг салдар чедирип турар.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле партия обкомунуң ийиги пленумунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ушку сессиязының шиитпирин чоң ортузунга 13 катап, хөй кижи киржикчилиг хуралдарга таныжып чугаалашкан. Көдээ Советтиң девискээринде арага-дарыга сундулуг 73 кижини учётка киир бижээн. Доктаамал ажыл чок 18 кижилер совхоз бүдүрүлгезинге хаара туттунган.

Көдээ Советтиң организас-массалыг ажылын күштелдирер дээш чамдык доктаамал комиссиялар—көдээ ажыл-агый болгаш бойдус камгалалдының талазы-биле (даргазы Д. Ондар), социалистиг хоойлу-дуруум талазы-биле комиссия (даргазы А. Дагбалдай), хөй-ниити организацияларының удуртукчулары — Көк-Чыраа суурда херээженнер чөвүлелиниң (даргазы депутат С. Ыдамчын) болгаш өскелер-даа чоннуң бүрүн эргелиг төлээлериниң хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип чоруур.

Ындыг болза-даа көдээ Советтиң чорудуп турар организас-массалыг ажылында четпестерни ооп эртип болбас. Сессияның болгаш күүскомнуң шиитпирлериниң күүселдези дээш ап турар хемчеглеривис ам-даа куду деңнелде. Ниитиниң корум-чурумун үрээр, оорлаар, хулиганнаар чорукка удур чорудуп турар ажыл чавыс деңнелде тургустунган. Көдээ Советтиң чамдык доктаамал комиссиялары тудуг, суур чаагайжыдылгазы, улус өөредилгези болгаш культура чырыдыышкын, кадык камгалал болгаш социал хандырылга комиссиялары (даргалары депутаттар Б. Дамба, А. Иванов, А. Сүктермаа) боттарының ажылының үт-шиин ам-даа тодаратпаан.

Ол ышкаш Алдыы-Шыңаа, Арыг-Бажы суурларда хөй-ниити организациялары—эш хуузунуң судтары, улусчу дружиналар, херээженнер чөвүлелдери четпес ажылдап турар. Бо организацияларны удуртур талазы-биле ап турар хемчеглеривис кошкак.

Соңгукчуларның чагыгларын күүседири болгаш соңгукчуга депутаттар отчёттарын чогуур ой-шаанда бээр талазы-биле чорудуп турар ажылывыс четпес. Ооң тодаргай чижээ болза, Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынче баар орукта 100 метр хире черде машина, трактор бичии-ле чаъс боорга эртип шыдавас суг-бажы бар. Ону кылырын соңгукчулар 2—3 чыл улай чагыгларынга киирип турбуже, ону мынчага чедир боттандырбаан. Ол-ла фермада чунар-бажыңны тутканындан бээр 2 чыл ажып турар. Ол хирезинде ында печка чогундан чунар-бажың ажыглал чок турбушаан.

Ам кол сорулга болза көдээ Советтиң күүскому чер черде хөй-ниити организацияларының ажылын экижидип, оларның боттуг дузазы-биле, ылаңгыя мал кыштаглаашкынын чедиишкиниг эрттирери, оңгу беш чылдың ийиги чылының даалгаларын чедиишкинниг күүседир дээш чыл эгезинден тура күжениишкинниг ажылдаарывыс негеттинип турар.

А. ТУГАРЖАП,
Көк-Чыраа көдээ Совединиң күүскомунуң даргазы.

КОМИССИЯНЫҢ ДААЛГАЗЫ-БИЛЕ

Көк-Чыраа көдээ Советтиң көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссиязын көдээ Советтиң организастыг сессиязынга соңгаандан бээр бодунуң ажылын тодаргай сорулгаже угландыр планнап алгаш, чорудуп келген. Комиссия СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин удуртулга болдурбушаан, Советтиң девискээринде совхоз бүдүрүлгезиниң адырлары оңгу беш чылдың планныг сорулгаларын хуусаа бетинде күүседиринге салдар чедирер сорулганы бодунуң мурнунда салган. Көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссия ажыл планын кварталдап кылып, ону комиссия хуралынга бадылап алгаш, план ёзугаар ажылдап келген.

Көдээ Советтиң ээлчеглиг сессиязынга көдээ ажыл-агый талазы-биле айтырыглар чугаалажыр апарганда, ол айтырыгларны белеткээринге киржип, көдээ ажыл-агыйда чедиишкиннерни быжыглаар, четпестерни чайладыр талазы-биле эдеринчи илеткелдерин кылып, сессияга-даа, күүскомга-даа информацияны берип келген. Комиссия планын тургузарда, көдээ ажыл-агыйда ээлчеглиг сорулгаларны барымдаалап, бирги кварталда мал кыштаглаашкыны, малдың чаш төлүн менди камгалап алыры, сүт саалдазы, техника септелгези, үрезин арыглаашкыны черглиг айтырыгларны колдады киирип турар. Ийиги кварталда часкы тарылганы организастыг эрттирериниче, көдээ ажыл-агый продуктуларын бедидери болгаш күрүнеге садарын көвүдедириниче, ооң шынарын бедидери, ажыктыы дээш черглиг айтырыгларже кичээнгей салгаш. Үшкү кварталда мал чеминиң белеткели, дүжүт ажаалдазынга белеткел, хой кыргылдазы, сүт саалдазы дээш оон-даа өске көдээ ажыл-агый сорулгаларын, IV кварталда кыштаглаашкын, көдээ ажыл-агый продуктуларының талазы-биле алган социалистиг хүлээлгелериниң күүселдези, техника септелгези дээш ышкаш айтырыгларны шиитпирлеп, доктаамал комиссияның хуралынга чугаалашкан.

Мээң бодум таламдан фермаларга, бригадаларга ажылдың хыналдазын кылгаш, коллективтиң хуралынга бар чедиишкинни быжыглаар, илереэн четпестерни чайладырының арга-сүмезин берип турар мен. Көдээ ажыл-агый талазы-биле комиссияның составының хөй, эвээжиниң дугайында улуг ылгал чок деп бодаар мен. Аңаа кол-ла чүве ажылдың шынарлыы, ооң дээштиин чедип алырында болур. Бистиң комиссиявыс 5 кижи составтыг. Оларның ийизи Көк-Чыраа суурда, ийизи Арыг-Бажында, бирээзи—Алдыы-Шыңаада. Бо чорук ажылдаарда таарымчалыг, а комиссияның хуралы чыылдырарда эптиг эвес. Ооң ужурунда ай санында хуралга чыглыр аргавыс болдунмас болган. Ынчалза-даа план ёзугаар комиссия кежигүннеринге даалга берип, ооң күүселдезин доктаамал хынап турар кылдыр ажылды организастаан бис.

Бистиң комиссия кежигүннеринде бодунуң хүлээлгезин билир, четпестерни дораан эскерип каар идепкейлиг депутаттарга С. Доржу, А. Моңгуш болгаш өскелер-даа хамааржыр. Кышкы үеде доктаамал комиссияның кежигүннери колдуунда-ла идепкейлиг хөй-ниитичи активче даянып турар.

Көк-Чыраа көдээ Совединиң көдээ ажыл-агый талазы-биле комиссиязының даргазынга 1962 чылдан бээр ажылдап келдим. Чамдыкта комиссия составы 9-даа кижи чеде бээр турган. Отчеттуг үеде чамдык ажылдар мынчаар кылдынган.

Эрткен 1976 чылдың февраль 12-де Көк-Чыраа көдээ Советтиң сессиязынга «Улуг-Хая» совхозтуң часкы тарылгага белеткелиниң чоруп турар байдалының дугайында совхозтуң кол агроному И. Ивановтуң илеткелин дыңнаан. 1976 чылдың октябрь 26-да Көк-Чыраа көдээ Советтиң ээлчеглиг он бешки чыыжының тоску сессиязынга совхозта мал кыштаглаашкынының дугайында кол зоотехник К. Седейниң илеткелин дыңнаан, тускай шиитпирни үндүрген. Ол айтырыгларны белеткээринге комиссия киришкен.

Бистиң комиссияның ажылында ам-даа четпестер барын айтыксадым. Үргүлчүнүң хыналдазын хүн бүрүде кылбас-даа болза, бодумдан эгелээш, комиссия кежигүннеринге чедир чораан-на черлеринге, ажылдың чедер-четпес байдалын көрүп, четпестерни чайладырының арга-сүмезин бээр талазы-биле ам-даа чогуур деңнелге чедир ажылдавайн турар бис. СЭКП-ниң XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, оңгу беш чылдың ийиги чылының планныг оңаалдаларын хуусаа бетинде күүседиринге комиссия кежигүннери боттарывыстың улуг хуувусту киирер дээш ам-даа улам эки ажылдаар ужурлуг бис.

О. ТАВАА,
Көдээ ажыл-агый талазы-биле доктаамал комиссияның даргазы.

Бөгүн—Василий Иванович Чапаевтиң төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чылы

УЛУСЧУ МААДЫРЛЫГ ПОЛКОВОДЧУ

Хамааты дайынның кайгамчыктыг маадырларының оюруунда төлептиг черни амыдырал-чуртталгазы болгаш ажыл-чорудулгазы чоннуң угаан-бодалының өндүр чаагайының, эгээртинмес энергиязының, салым-чаяаннының чырыткылаачак үлегер-чижээ болу берген Василий Иванович Чапаевтиң ады ээлеп турар.

Дивизияның боду бүткен маадырлыг начальниги Чапаевтиң дугайын СЭТА-ның корреспондентизиниң дилээнин ёзугаар оон дайынчы сурукчузу, чапаевчи дивизияга артиллерия начальниги чораан, Совет Эвилелиниң Маадыры артиллерияның халажыгда генерал-полковниги Н. М. Хлебников мынчаар чугаалаар:

— Василий Иванович Чапаев — ёзулуг боду чаяттынган маадыр, улусчу полководчу, коммунист-тир. Революцияның херээнге ханы бердинген В. И. Чапаевтиң кижилиг чаагайынга кижи ынакшып, магадап ханмас, дайынчы өттүр көрүүшкүнү, салым-чаяанныы мырыңай кайгамчыктыг-ла кижи чораан.

Чапаев 1887 чылдың февраль 9-та Казань губерниязының Чебоксары уездизиниң Будайка суурунга төрүттүнген. Крепостной тараачындан төрүттүнген бызаңчы кижиниң оглу болганы-биле ол чажында чединмес, ядамык-түремик чорукту көрүп чораан. Ынчангаш Чапаевтиң большевиктер партиязынга революцияның мурнунда-ла киргенинде болгаш Октябрьның өөрүшкүлүг көдүрлүүшкүн-биле утканында кижи кайгаар чүве чок. Совет эрге-чагырганың баштайгы хүннеринден эгелээш-ле боо-чепсекти холунга туткаш, ону камгалажып кирипкен. Николаевск хоорайның база оон чоогунда районнарның ажылчыннарындан болгаш тараачыннарындан чепсектиг отрядты бодунуң эгелээшкини-биле ол организастап, кулак дээрбечилерге болгаш ак-гвардейжилерге удур тулчуушкунче ол отрядты боду башкарып турган.

ЧУРУКТА: Куйбышев хоорайда В. И. Чапаевке тураскаал. А. КАЗАНЦЕВТИҢ фотозу.

Удатпаанда Чапаев бодунуң отрядын полк, оон соонда бригада болгаш дивизия кылдыр калбарган. Чапаевчилер дайзыннарга чаңнык дег коргунчуг апарган, оларның командирниң ады Поволжьеден ырак дашкаар черлерге безин сураглыг апарган.

1918 чылдың төнчүзүнде Чапаевти Кол штабтың Москвада академиязынга өөредилгеже командировкалап чоруткан. Чапаевтиң аттестациязында дараазында чүүлдү бижээн турган: «Николаевск дивизиязының начальниги, ам Кол штабтың академиязынче командировкалаттырган В. И. Чапаев дараазында шынарларны шиңгээткен кижи-дир: дайынчы байдалда амгы үениң массазын башкарып билир, маадырның хууда чаагай мөзүлүг, кызыгаар чок эрес-дидим, күчүлүг маадырлыг чоруктарлыг, тура-соруу быжыг болгаш дужаалды күүседир кылдыр албадаптар шиитпирлиг чоруктуг; дайынчы байдалда угаанныышкынны тып ап билир, дайынчы единицаларның хөделиишкиннерин тиилелге дээш таарыштыр айлап башкарарының эргежок чугулазын тодаргай билир; маневр кылырын болгаш согуушкун таварыштырарын тергиин билир; шиитпир хүлээп алырда дидим; дайынчы улуг угаан-бодалдыг».

Академияга Чапаев чүгле ийи хире ай болган. Тулчуушкунга барып киржиринче ол чүткүл салып, фронтуже чорударын дагын-дагын дилеп туруп берген. Оон дилээн хандырган, ынчангаш 1919 чылдың февральда командарм М. В. Фрунзениң болгаш революстуг шериг чөвүлелиниң кежигүнү В. В. Куйбышевтиң баштап турганы 4-кү армияга ээп чеде берген. Шериглерниң Александро-Гайск бөлүүнүң командиринге Чапаевти Фрунзе дораан томуйлаан. Бөлүктүң комиссары Д. А. Фурманов турган.

Революстуг шериг чөвүлелиниң бүзүрелин Чапаев алдарлыы-биле шынзыткан. Чапаевтиң командылаан шериглери ак казактарга ээлээн каш чылча шавылышкынныг аштырылышкынны таварыштырган. Чапаевтиң командылааны 25-ки адыгжы дивизия Колчактың шериглерин чылча шавылының херээнге улуг салыышкынны киирген. Бугурусланның болгаш Белебейниң, Бугульманың болгаш Уфаның чанынга бөлгүлээн кадыг-дошкун тулчуушкуннарга ол дивизия бодунуң адын хамааты дайынның маадырлыг чыл демдеглелинге мөңгези-биле кирип бижээн.

Мен 74-кү артиллерия дивизионунуң командири турган, Чапаев-биле чаңгыс удаа эвес ужуражыр, оон дужаалдарын база даалгаларын күүседир, ынчан бистиң сагыш-сеткиливисти хайныктырып турар хөй-хөй айтырыгларны оон-биле чугаалажыр ужурга таваржып турган мен. Василий Иванович дидим болгаш шиитпирлиг, онзагай салым-чаяанныг, бөдүүн болгаш биче сеткилдиг кижи кылдыр бүгү амыдыралымга сагындырып артып калган.

Чапаев шериглериниң тылы-биле рейд кылып чораан ак казактарның аъттыг кезектери сентябрьның 5-тиң дүнезинде Чапаев дивизиязының штавы турган Лбищенскиже хенертен атакалаан. Хенертен болган сегиржип алышкынга чапаевчилер кадыг-дошкун тулчуп турган, ынчалзажок олар дең эвес ол сегиржип алышкынга барык-да бүрүнү-биле өлген. Чапаев «төрээн чонунуң херээн сөөлгү болдунар аргалынга чедир камгалавышаан, эрес-маадырлыы-биле өлген» деп, М. В. Фрунзе шериглеринге дужаалынга бижээн.

Фрунзениң дужаалы-биле 25-ки адыгжы дивизияга Чапаевтиң адын тывыскан.

Ол каттыжыышкынның хүрээлелинден хөй-хөй кескү совет шериг начальниктери үнген. Оларның чүгле чамдыктарының аттарын адап көрейн: И. В. Панфилов — ат-сураглыг дивком, Москваның камгалалының маадыры, С. А. Ковпак — партизан командири. Эрес-дидим аъттыг взвод командири, ам армия генералы А. А. Лучинскийниң адын адавайн барып шыдавас мен.

Дайынчы чаңчылдарга шынчы Чапаев аттыг 25-ки дивизия Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында-даа кайгамчыктыг тулчуп турган. Ол дивизия алдар-адын тулчуушкуннарга көвүдетпишаан, Одессаны болгаш Севастопольду камгалавышаан, чоңга, Ада-чуртунга, Ленинниң партиязынга шынчы чүс-чүс чаа маадырларны кижизиткен.

Шаандакы чапаевчи 25-ки дивизия — ам Суворов болгаш Богдан Хмельницкий орденнерлиг Кызыл Туктуг Синельниковск - Будапештиниң мото-адыгжы В. И. Чапаев аттыг дивизиязы болу берген. Оон солдаттары болгаш офицерлери амгы үениң дайынчы техниказын шудургу шиңгээдип ап, Төрээн чуртка бараан болурунуң үлегер-чижээн көргүзүп турар.

делегей бо хүннерде

Португалияның Компартиязының медеглели

ЛИССАБОН. (СЭТА). «Португалияда экономиктиг болгаш социал байдалдың дорайтаашкыны демократтыг тургузугга шыңгыы айыыл болуп турар» — деп, ПКП-ниң информация болгаш пропаганда килдизиниң парлап үндүрген медеглелинде чугаалап турар.

Португали өг-бүлелерниң хөй нуруузу материалдыг бергелерге таваржып турар, чүге дээрге өртек-үнениң дүрген өзүп турарының түңнелинде чоннуң садып алыр аргалыы кызырлып турар деп, медеглелде демдеглээн. Ажылчы чоннарның чөптүг дүвүрээзининге Компартия бүрүнү-биле каттыжып турар болгаш улус массаларының таарзынмас чоруун португали демократияның эрге-ажыктарынга таарышпас, удурланыышкынның ындыг хевирлери болдурар дээн оралдажыышкыннарга удур демисежир быжыг шиитпирлиин оон-биле кады илергейлеп турар.

Ажылчы чоннарның болгаш национал экономиканың эрге-ажыктарын камгалаарынче угланган ёзулуг-ла демократтыг политиканы чорударын негээринче ажылчы чоннарны болгаш бүгү португали улусту ПКП кыйгырган.

Француз-барыын-герман чугаалажыышкыннар

ПАРИЖ. (СЭТА). ГФР-ниң канцлери Г. Шмидт биле Францияның президентизи В. Жискар д'Эстенниң ийи хүн үргүлчүлээн чугаалажыышкыннары аңаа доозулган. Делегейниң негелделиг экономика болгаш акша-саң айтырыгларын олар чугаалажып көрген. Экономика айтырыгларының талазы-биле улуг-улуг капиталистиг чурттарның удуртукчуларының чаа ужуражыышкынынга белеткелди. «Нийти рыноктуң» хемчээлдеринге экономика болгаш акша-саң-хөө эвилелин тургузарының айтырыглары, АКШ-биле харылзаалары, а ол ышкаш ийи талалыг харылзааларны чугаалажып көрген.

В. Жискар д'Эстен парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, Франция биле ГФР экономика политиказын айлап таарыштырарының «аргаларын дилеп тывар деп шиитпирлээн». Экономика кризизиниң болгаш акша-саң-хөө сандараашкыннарының уржуктарын ажып эртер сорулга-биле квартал санында-ла консультация чорударын база информация солчуруп төлевилээн деп дыңнаткан.

Ядролуг технологияны дамчыдып бээри-биле холбашкан дугуржулгалар дугайында айтырыгның талазы-биле В. Жискар д'Эстен болгаш Г. Шмидт санал-оналын база солушкан. Өске черлер удурланып турбуже, Франция болгаш ГФР атомнуг электростанцияларны болгаш ажыглап каапкан ядролуг одалганы болбаазырадырының талазы-биле бүдүрүлгелерни чорудуп бээриниң дугайында Пакистан-биле болгаш Бразилия-биле боттарының чарган контрактыларын күш чок болдурарындан ойталап турары билдингир.

«Чурт бүрүзү ядролуг технологияны тайбың сорулгаларга ажыглаарынга киржир эргелиг» дээрзин чугаалажыышкыннарга онзалап демдеглээн.

АКШ-биле ам болур чугаалажыышкыннарга Франция «дугуржулгаларның коммерциалыг талазынга» дегбейн, «ядролуг чепсекти нептеретпезиниң чүгле нийти айтырыгларын чугаалажып көөр апаар» деп, француз делегациязының төлээлекчизи тодаргайлаан. Барыын-герман делегациязының төлээлекчизиниң сөзүнден алырга, ГФР «чарлынган контрактыларны хүндүлээр» апаар.

Француз-барыын-герман консультацияларының хемчээлинге ийи чурттуң даштыкы херектер министрлери Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралга чедип алдынган дугуржуушкуннарны боттандырар дугайында айтырыгның талазы-биле санал-оналды солушкан.

Удурланыышкынга таваржып турар

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың чазааның ажылдап кылганы экономикага идиг бээриниң программазы америк конгрессте дыка удурланыышкынга таваржып турар. Ол программа болза сөөлгү 40 чыл дургузунда эң-не хаты болгаш үргүлчүлелдиг кризистен америк экономиканы адырып үндүрер дээш оралдажыышкын болуп турар. Ийи чылга көрдүнген ук программа үндүрүглерниң чамдык кызырылгазынга, корпорацияларга немелде чиигелделерни бээринге, ажыл черлериниң санын көвүдедиринге 30 млрд. долларны үндүрерин баш удур көрүп турар.

Чурттуң мурнунда туруп турар экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге, ылаңгыя албан медээзи-биле алырга, 7,6 миллион американнарны хаара тудкан ажыл чокталыр чорукту боттуу-биле кызырарынга ол программа көңгүс четпес деп дыка хөй хоойлу үндүрүкчүлери сенат комиссияларынга болгаш төлээлекчилер палатазынга чугаалажып көргениниң үезинде айтып турар. Үндүрүглерни кызырары хереглелдиң өзүлделиге чедирер, а ол чорук бодунуң ээлчээнде бүдүрүлгени «көдүрүлдүрер» деп, чазактың ынанып турары көңгүс хей деп, төлээлекчилер палатазының орулгалар болгаш үндүрүглер талазы-биле комиссиязының даргазы А. Алмэн болгаш конгрессмен О. Найк чугаалаан. Энергетика кризизиниң чаа чидиглениишкини-биле холбаштыр одалга төлевириниң өзүлдезин үндүрүглерни кызырганының түңнелдерин арылдырыптар деп, олар демдеглээн.

Чигир үнүжүнүң чаа дүжүдүн ажаап алыры болгаш ону болбаазырадыры Кубада кидин түлүктеп турар. Чигир үнүжү ажаап алыр «КТП-1» комбайннарда ажылдап турар кезикчилерниң база механизаторларның бригадаларының тургузуп турар чаа бүдүрүлге рекордтарының дугайында медээлер шөлдерден хүн бүрүзүнде кээп турар. Матансас можунуң плантацияларында эрес-шудургу ажылдап турар Июльдуң 26-зы аттыг бригада бо сезоннуң чигир үнүжүн ажаап алырынга улуг салыышкынны киирип турар.

ЧУРУКТА: Июль 26-зы аттыг бригада чаа рекордту тургусканының соонда.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

КОЛ СОРУЛГАЗЫ

ЛУАНДА. (СЭТА). Анголаның мурнунда туруп турар кол сорулга болза социалистиг ниитилелди тургузары болур деп, Ангола Улус Республиканың президентизи Агостиньо Нето медеглээн. Анголаны хостаары дээш улусчу шимчээшкинниң (МПЛА) колонизаторларга удур чепсектиг демиселди эгелээниниң 16 чыл оюн-биле холбаштыр ол Ндолатандуга (Соңгу Куанза можу) чүве чугаалаан.

Мурнунда колонизаторларның холунга турган бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң күрүнениң контролюнче шилчээни калбак улус массаларының эрге-ажыктарынга ханы социал-экономиктиг чаартылгаларны чорударынга эге үндезин суурну тургускан деп, президент онзалап демдеглээн.

Бүдүрүлгени көвүдедиринге, түш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге бүгү күштерин бээринче ажылчы чоннарны А. Нето кыйгырган.

Социалистиг чурттарның АУР-га көргүзүп турар бүгү талалыг улуг дузаламчызын А. Нето демдеглээн.

Эрге-дужаалындан үнгени

ДЕЛИ. (СЭТА). Кодээ ажылдакы болгаш ирригация министри Дж. Рам эрге-дужаалындан дүжериниң дугайын болгаш чагырыкчы индий национал конгресс партиядан үнериниң дугайын медеглээниниң мооң мурнунда дыңнаткан болгай. ИНК-ге кескү эрге-дужаалдарны ээлеп келген ол ажылдакчы бодунуң чаа организацияны — демократия дээш конгрессти тургузарының дугайын база-ла медеглээн. Ооң эрге-дужаалдан үнер дээнинге чурттуң президентизи Ф. А. Ахмед чөпшээрешкен.

ИНК-ның ажылчын комитеди партиядан база чазактан Дж. Рамның үнгени-биле холбаштыр тускай резолюциязынга хараадалды илергейлээн болгаш оон ол базымын «кара өжегээр ойталаан чорук» кылдыр көрген.

Премьер-министр Индира Ганди Делиге болган митингиге чүве чугаалааш, Дж. Рамның тургускан организациязы херек кырында оппозицияның Джаната Парти бөлүглежиишкини-биле каттыжа берген, ол чорук болза бо чылдың мартта болур индий парламенттиң адакы палатазынга соңгулдаларның бүдүүзүнде чаа эвилелдиң тургустунуп келгениниң дугайын херечилеп турар-дыр деп медеглээн.

«Стейтсмен» солуннуң дыңнадыындан алырга, Джаната Партияның баштыңы М. Десаи Дж. Рамның планнарының дугайын шагда-ла билир болгаш ол болуушкунну манап турган.

Дж. Рамның эрге-дужаалындан болгаш ИНК-ден үнген чоруу «улуг уржуктарлыг болуушкун-дур» деп чугаалап турар медеглелди Индияның Коммунистиг партиязының Төп секретариады кылган. Тургустунуп келген байдалды чугаалажып көөрү-биле чурттуң политиктиг партияларының удуртукчуларының чөвүлел хуралын премьер-министр чыылдырарда чогуур дээрзиниң дугайында саналды ИКП-ниң удуртулгазы идип үндүрген.

Пекинде чөвүлел хурал

ПЕКИН. (СЭТА). Ук черниң парлалгазының дыңнадып турарындан алырга, шериг айтырыгларының талазы-биле нийти национальдың дөрт чөвүлел хуралы Пекинде хары угда болуп эртип турар. Ол чөвүлел хуралдарның ажылында 800 кижи, оон иштинде камгалал үлетпүрүнүң бүдүрүлгелериниң удуртукчулары киржип турар. Агаарга удур камгалал, шериг талазы-биле эртем шинчилелдери болгаш бүдүрүлге дээн ышкаш ындыг айтырыгларны чугаалажып көрүп турар.

МОЗАМБИК: социал-экономиктиг хөгжүлде директивазы

МАПУТУ. (СЭТА). Мозамбикти хостаарының фронтузунуң (ФРЕЛИМО) III съездизиниң делегаттары Мозамбиктиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң директиваларының төлевилелин чугаалажып көөрүнче кирипкен.

Амгы үениң кол сорулгазы болза республиканың политиктиг хамаарышпас чоруун быжыглаары болгаш экономиктиг хамаарышпас чоруун чедип алыры, планныг социал-экономиктиг хөгжүлдеге үндезилээш, социализмче шилчииринге материалдыг базаны тургузары болур деп, документиде чугаалап турар.

Национал масштабка политик-кижизидилгелиг болгаш организакчы ажылды бүгү бүдүрүлгелерге база кооперативтерге, социалистиг чарышты хоорайга болгаш кодээге калбартып чорударын, бүдүрүлгениң ажылчын контролюн күштелдирерин, мергежилдиг техниктиг, эртемниг болгаш политиктиг кадрларны белеткээрин төлевилеп турар.

ДИПТЕРДЕН МЕДЭЭЛЕР

● **БЕРЛИН.** 1977 чылдың баштайгы айы ГДР-ниң үлетпүр бүдүрүлгелеринге чедиишкинниг болган. Айның онаалдаларын чедир болгаш ажыр күүсеткениниң дугайын Фрейтальдың металлургтары, Шверинниң кабельщиктери, Штальзундуңуң тудугжулары, республиканың өске-даа заводтарының болгаш фабрикаларының коллективтери рапорттаан.

● **ЛОНДОН.** Чазактың Соңгу Ирландияда политиказынга удурланыышкынның демдээ кылдыр англи найысылалга иштики херектер министерствозунуң бажыңының чанынга чыскаалды чоруткан. Ону Великобританияның аныяк коммунистер лигазы организастаан. «Ужур-дүржок аажылаашкыннарны соксадыр», «Соңгу Ирландияның эргелериниң дугайында хоойлу төлевилели эргежок чугула» деп бижээн плакаттарны чыскаалдың киржикчилери туткулап алган чораан.

● **ВАШИНГТОН.** Ак бажыңның чанынга болган удурланыышкынның массалыг чыскаалынга индий-кыдат дайынының хоочуннары, дайынга удур шимчээшкинниң киржикчилери, янзы-бүрү хөй-нийти организацияларының төлээлекчилери киришкен. Каттышкан Штаттарның Мурнуу-Чөөн Азияга өскүткен «чүдек-бужар дайынынга» киржиринден ойталааны дээш кандыг-бир чергези-биле качыгдааннарга доп-дораан өршээл-келдерел көргүзерин чыскаалганнар негээн. «Ол чөптүг эвес дайынның бүгү удурланыкчыларынга болгаш аңаа качыгдаан кижилерге чугаа чокка өршээл-келдерелди» чарлаарын идип үндүрген ажык чагааны президент Дж. Картерге бээри-биле чыскаалдың организакчылары Ак бажыңның төлээлекчизинге дамчыдып берген.

● **БУЭНОС-АЙРЕС.** Аргентин найысылалга демир-оруктар ажылдакчыларының чыскаалы болган. Оон киржикчилери ажылдан массалыы-биле үндүрер чорукка удурланыышкынны илергейлээн. Чүгле эрткен айда безин Аргентинаның демир-оруктарынга 500 ажыл кижини ажылдан үндүрген дээрзин олар медеглээн. Демир-оруктарның бюджединиң четпезин кызырары-биле шупту 15 муң демир-орукчуларны ажылдан үндүрер деп турарынга чыскаалдың киржикчилери удурланган.

● **ДЕЛИ.** Бо чылдың марттың ийиги чартыында болур бүгү-нийти парламент соңгулдаларынга белеткел Индияда калбарып турар. Чагырыкчы Индий национал конгресс (ИНК) партияның организастааны соңгулда мурнунуң баштайгы митингизи индий найысылалга болган.

Индира Ганди митингиге чүве чугаалааш, ИНК дээш, «турум чорук, чурттуң күжү болгаш чечектелиишкини дээш» бадылаарынче чонну кыйгырган. Социал-экономиктиг чаартылгаларның программазын мооң соңгаар-даа амыдыралга боттандырып чорудар апаар деп, премьер-министр медеглээн.

● **НДЖАМЕНА.** «Ногаан сахельдиң операциязы» үргүлчүлеп турар, ээн ховуну ажыглалга киирериниң талазы-биле демиселдиң чаа хемчеглерин алыр. Сенегалдың, Малиниң, Камерунуң, Үстүү Вольтаның, Бениниң, Нигерияның болгаш Чадтың эртемденнери база специалистери Нджаменага болуп эрткен чөвүлел хуралга ындыг шиитпирни хүлээп алган.

● **ТОКИО.** Араб-израиль меселдежиишкинге «балансылаттынган болгаш нейтралдыг» политиканы чорударынче болгаш Палестинаның араб улузунуң эргезин хүлээп көөрүнче АКШ-тың чазаан Японияда ПХО-нуң төлээлекчизи Фатхи Абдель Хамид парлалгага кылган бодунуң медеглелинге кыйгырган.

ПХО-ну Палестинаның араб улузунуң кара чаңгыс болгаш хоойлу ёзугаар төлээлекчизи кылдыр Каттышкан Штаттар хүлээп көөр ужурлуг деп, Хамид медеглээн.

● **АЛЖИР.** 1977 чылдың февраль 12-ден 26-га чедир Алжирге чурттакчы чоннуң болгаш чуртталга бажыңнарының фондузунуң бүгү-нийти чизези болур. Чоокку он чылдың дургузунда республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин ажыктыг кылдыр планнаарынга херек сан-түңну ол чизе бээр.

Чизени чорудар талазы-биле тускай комиссияларны бүгү чуртта тургускан.

(СЭТА).

ҮШКҮ БРИГАДАДА

Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозтуң Кызыл-Даг салбырында 3 дугаар хойжу бригаданың малчыннары бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидер, оңгу беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының дугайында СЭКП ТК-ның, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның доктаалы-биле танышкаш, 10-гу беш чылдың 2-ги чылының социалистиг хүлээлгелерин эде көрүп, бедиткен хүлээлгелерни алганнар. Хойжулар Киир-оол Лопсаң, Шомбул Опан, Тараачын Ак-Лама, Даржаа Моңгуш, Байлак-оол Алдын-оол олар боттарының бар арга-курлавырларын санап көргеш, 100 хойга онааштыр 95-тен 100 чедир хураганнарны камгалап ап, 10-дан 15 тонна сигенни белеткеп алырын, 2-ден 2,5 килограмм дүктү хой бүрүзүнден кыргып алырын тус-тус хүлээнгеннер. Амгы үеде бригаданың хойжуларында хой оолдаашкыны кидин түлүк. Үетүнде малчыннарның кодааннарында 170-ден 230 чедир хойлар төрээн болгаш оларның чаш хураганы онча-менди доругуп турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Арантан Тыыкыга удурткан Кызыл-Дагда 3 дугаар хойжу бригаданың хойжулары СЭКП ТК-ның Чагаазынга болгаш доктаалынга сорук киргеш, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш, бедиткен хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш бүзүреддиг ажылдап кирипкеннер.

Р. ЧАНЧЫП.

КЫЛБАЗЫ-ЛА ЧОК

Д. М. Моңгушту чаңгыс черчурттуглары «инженер дарган» дижири таварылга эвес. Техникага аныяандан хандыкшылдыг кижи. Даарапыр, сүт тырттырар машиналардан эгелээш, мотоцикл, автомашина, трактор дээш, оон билбес-ле чүвези чок.

Дүктүг-Кулак Мортукаевич бөдүүн бүдүштүг, кижилерге эвилең, чонунга макталдыг, билиринге менээргенмес, үргүлчү помчуттунган, өөренгеп чоруур. Эдиглер азы септелге, арга-сүме айтырып, ону кайнаар-даа чалап аппаар, харын эмчи, доктор-даа сагындырар.

Маска туткаш турупса, балды-биле чона берзе бүдүрбес-ле чүвези чок. Ооң чазап кылган кузову, эптеп тургускан кабиназы заводтуундан ылгашпас, будупканда көрүштүг-ле. Ол талазы-биле чеже кижиге дузалашпаан, эштериниң сеткилин өөртпээн дээр. Ёзулуг-ла уран холдуг кижилерниң бирээзи.

Чаңгыс чижек. Эрткен чылдың ноябрьда Чөөн-Хемчиктиң Чыргакыга чиик автомашина аварияга таварышкаш, улуу-биле үрелген. Катап тургузары берге кылдыр көрдүнген ол машинаны эдип септээрин Д. М. Моңгуш хүлээнгени турган. Херер, шөер кезектерин үш-ле хонукта доозупкан, оон өске кол кылыгларын, өңнеп будуурун неделя безин чедирбээн. Ону ындыг дүрген болгаш мерген септеп бүдүргенин машинаның ээзи, хыналдага кирипкен комиссия магадаан.

О. АРАКЧАА.

УЛАМ СОРУКТУГ

Чөөн-Хемчик районнуң күркамгалал инспекциязының ажылдакчылары оңгу беш чылдың бирги чылында күжениишкинниг ажылдаан. Районнуң күркамгалал инспекция коллективи 1976 чылда чыл планын 108 хуу күүсеткен. Ол бүгү чедиишкиннер коллективтиң эки ажылы, 1976 чылдың баштайгы айындан эгелээш боттарының аразынга социалистиг чарышты калбартканының түңнели-дир.

Күркамгалал инспекциязының коллективи районнуң колхозтарынга, совхозтарынга болгаш албан организация черлеринге камгалалдың ажыктыының дугайында лекция, беседаларны хөй удаа кылып чоруткан. Ук коллективте ай, квартал планын доктаамал ажыр күүседип турар агентилер, инспекторлар эвээш эвес. Чижээлээрге, В. Ооржак, С. Смирнова, П. Парфенова, С. Ойдуп дээш өскелерин-даа адап болур.

Чедиишкиннерин уламчылап, 1977 чылда чаа хүлээлгелерни алгаш улам соруктуг ажылдап турарлар.

Б. САТ.

УРАН ЧҮҮЛГЕ БЕРДИНГЕННЕРНИ...

Кызылдың уран чүүл училищезиниң коллективи Октябрьның социалистиг революциязының 60 чыл оюн демдеглээр 1977 чылды өөредилгеге, күш-ажылга бедик соруктуг, хөй-ниитичи идепкейлиг эгелээн. Бүгү совет улус-биле кады алдарлыг байырлалды күш-ажылчы, чогаадыкчы чедиишкиннер-биле демдеглээр дээш бүгү өөредилге-кижизидилгелиг ажылды ооң-биле холбаштырган. Салбырлар, бөлүктер, мергежилдер аайы-биле хөй талалыг идей-политиктиг, өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарның планнары ол сорулгага чагыртткан.

Училищениң башкылар коллективи өөредилге-кижизидилге ажылын планнап тура, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң Культура министерстволарының хыналдаларының түңнелдерин сайгарып, ында айыткан четпестерни чайладырының аргаларын дилеп тып, тускай хемчеглерни ажылдап кылган.

Ооң түңнелинде өөредилгениң шынары бедээн, эки утка-шынарлыг, солун хемчеглер эртип турар апарган. 1976 — 1977 өөредилге чылының бирги семестринде өөредилге хуузу 96 четкен, ол эрткен чылгызындан 1,5 хуу бедик. Элээн каш бөлүктер 100 хуу өөредилгени чедип алган. Фортепиано, теоретиктиг болгаш чурулга салбырларында тускай эртемнерниң башкылаашкынының шынары экижээн. Салбырлар, бөлүктер аайы-биле солун кежээлер, ужуражылгалар, диспуттар эрткилээн. С. К. Токаның төрүттүнгенинден бээр 75 чыл болганынга тураскааткан, «Бурят музыка», «Кижи болгаш хоойлу» деп кежээлер, «Аас-кежии деп чүл?» деп диспут, Кызылдың культура ажылдакчылары-биле ужуражылышкын болгулаан.

Башкылар, директор чөвүлеллеринге өөредилге-кижизидилге ажылының чугула айтырыгларын сайгарып турар. Башкылар чөвүлелинге «СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр башкылаашкын болгаш кижизидилге ажылын сайзыраңгайжыдары», «Теоретиктиг салбырда өөредилге болгаш методиктиг ажылдың байдалы» деп айтырыгларны, директор чөвүлелинге башкы Н. Н. Кромнуң фортепиано клазында, дирижер-ниити ыры салбырында (эргелекчизи Т. А. Леонтьева) өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың байдалын чугаалашкан, чогуур түңнелдерни үндүрген.

Бүгү курстарга болгаш бөлүктерге ленинчи зачеттар бедик деңнелге эртип турар. Орта белеткелдиң үезинде сургуулдар Ленинниң чогаалдарын өөренип, политиктиг туружун шын шилип ап, өөредилгеге болгаш хөй-ниити ажылынга идепкейин көдүрүп келген.

Республиканың культура албан черлеринге кадрларны, музыкантыларны, чурукчуларны белеткээри, эң салым-чаянныг оолдар, кыстарны консерваторияларже, академияларже, уран чүүл, культура институттарынче киреринге белеткээри, орус болгаш даштыкы база совет музыка уран чүүлүнүң шылгараңгай чогаалдарын чоңга пропагандалаары уран чүүл училищезиниң сорулгазы болур. Республикага музыка культуразын хогжүдеринге училище эвээш эвес идигни киирип турар. Ол дээрге, бир дугаарында, училищениң хапаларынга хөй-хөй аныяктар музыка, чурулга, режиссер, хореография уран чүүлдерин шиңгээдип турары-дыр. Амгы үеде училище 24 тускай мергежилдер аайы-биле өөредилгени эрттирип турар. Оларның саны чыл келген тудум өзүп, Тывада уран чүүлдүң деңнелиниң, училищениң ат-алдарының өскенин херечилеп турар.

Көдээге культура кадрлары

Бистиң доозукчуларывыстан чоннуң хүндүткелин чаалап ап, уран чүүлдү калбак массаларга чедирип турар кижилер хөй. Кызылдың музыка школазында Л. И. Губанова, Т. П. Шапаньина; Каа-Хем суурда И. А. болгаш Т. М. Ятиннер, Сарыг-Септе А. Т. Балчугов, Тээлиниң музыка школазында К. Д. Ооржак, Тес-Хем райкүүскомнуң культура килдизиниң эргелекчизи А. Д. Симчит ышкаш культура фронтузунуң мурнуку одуруунда чоруп турарлар хөй. Бистиң училищениң чоргааралы—Надежда Сергеевна Красная. Ол ийи катап делегей конкурстарынга лауреат болган. Ам ССР Эвилелиниң Улуг театрының солизи.

Училищеде хөй-ниитичи эгелээшкин-биле ажылдап турар уругларның музыка школазы бар. Ол ам 10 чыл чедип турар. Ында 9—14 харлыг уруглар янзы-бүрү хөгжүм херекселдеринге өөренип, музыка билиглери-биле чепсегленип турар. Оларның башкылары — училищениң сургуулдары. Уругларның музыка школазының удуртулга, башкарылгазын училищениң башкылары В. М. Фирсова, В. М. Сибирцев, М. В. Смирнова, А. И. Мартемьянова олар пинти хайгааралда алган.

Башкылар болгаш сургуулдар коллективтериниң чон ортузунда музыка уран чүүлүн, культураны нептередир, пропагандалаар талазы-биле ажылын мактавас арга чок. Чүгле эрткен чылын безин 40 хире концерттерни көргүскен. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. Г. Мининниң удурткан улустуң хөгжүм херекселдериниң оркестриниң, А. Г. Кожураның удуртканы ниити ыры коллективиниң концерттери хүндүткелди чаалап алган. Училищениң баазазында хоорайның культура университеди ажылдап турар. Ооң ажылынга башкылар болгаш чамдык сургуулдар идепкейлиг киржип келген. Музыка уран чүүлүн пропагандалаарынга академиктиг концерттер база улуг ужур-дузалыг. Ындыг концерттерни өөредилге чылының эгезинден бээр 20 ажыгны көргүскен.

Училищениң башкылары болгаш сургуулдары хоорайга база республикага бот-тывынгыр уран чүүлдү сайзырадырынга боттут үлүүн киирип келген. Улустуң уран чогаадылгазының бирги Бүгү-эвилел фестивалының республика, зона көрүлдезинге белеткелдер үезинде чээрби ажыг башкылар районнарже үнүп, белеткелдерге дузалашкан. В. В. Нагорный, А. Ф. Войтов, Б. М. Шульгин, В. М. Сибирцев болгаш өске-даа башкылар бот-тывынгыр уран чүүлдүң удуртукчулары болуп турар.

Училищениң башкылар коллективи өөредилге-кижизидилгелиг ажылдың арга-методтарын сайзыраңгайжытпышаан, сургуулдар хүлээп алырының айтырыынче доктаамал кичээнгейни салып турар. Хүлээп ап турар сургуулдарның ниити болгаш тускай белеткелинден, оларның шилилгезинден доозукчуларның культура шугумунга ажылының шынары хамааржыр. Музыкага, чурулгага, уран чүүлге салым-чаянныг аныяктарны шилип, хүлээп алыры чугула болуп турар. Ол сорулга-биле башкылар школачыларның бот-тывынгыр уран чүүл көрүлделеринге безин барып, тайылбыр, шилилге ажылын кылып турар. Республиканың музыка школаларында безин тускай эртемниг музыка башкылары чедишпес. А ниити билиг школаларының музыка, ыры, чурулга башкыларының чедишпезин шуут ыыт чок эрттирип турар бис. А клубтар, культура бажыңнарында кадрлар талазы-биле айтырыг чидиг байдалдыг. Ол хиреде райкүүскомнарның культура, улус өөредилге килдистери уран чүүл училищезинче аныяктарны сүмелеп киирер ажылды шуут чорутпайн турар. Училищени доосканы төрээн суурунга, колхозунга, совхозунга ажылдаар кылдыр стипендиаттар өөредип чорудары бисте база кошкак.

Сургуулдарның өөредилгезин ара каар чоруунуң чылдагааннарын борта база айытса чогуур. Бирээде, ол дээрге өөренип кирип турарларның тускай белеткелиниң суласында. Ужуру болза бис музыка школаларын доосканнарны хүлээп алыр бис. А ындыглар ховар. Республиканың район бүрүзүнде музыка школалары бар-даа болза, ону доозуп үнүп турар школачылар эвээш. Музыка школаларының ажылының сулазы райкүүскомнарның культура килдистериниң оларның ажылын хыналдага албаашының хараазы-биле ындыг байдал тургустунган.

Ийиде, училищениң материалдыг байдалы кызыы. Сургуулдарның чурттаар чери чедишпес. Өөредилгезин ара кагганнарның 80 хуузу чурттаар чер таарышпааанындан кагган боор турар. Өөредилгениң сула байдалы репетиция, бот-өөредилге, белеткел класстарының чедишпезинден база болуп турар. Сургуулдарның амыдырал байдалын экижидер талазы-биле хемчеглерни алыры чугула. Ниити чурттаалга бажыңының тудуунуң дугайында айтырыг Культура министерствозундан ыңай шимчевейн турар.

Республиканың культура одагларынга кадрларны четтелээр талазы-биле ажылды чогумчудар дизе уран чүүл училищезиниң материалдыг байдалын экижидери чугула боор келген. СЭКП ТК-ның «Чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» доктаалынга дүүштүр уран чүүл, культура кадрларының профессионал белеткелин бедидери дээш ажылдаары уран чүүл училищезиниң башкылар коллективиниң сорулгазы.

А. ПАНОВ,
Кызылдың уран чүүл училищезиниң директору.

Спорт

РАЙОННУҢ ШИЛИНДЕКТЕРИ

Хостуг хүрешке Чадаананың бирги чери дээш маргылдааны хоорайның Культура бажыңының спорт залынга эрткен дыштаныр хүннерде эрттирген. Аңаа районнуң 54 шилиндек мөгези хүрешкен.

Чадаананың спорт школазының өөреникчилери Моңгуш Хүлер-оол (48 кг), Виктор Ооржак (52 кг), Чадаананың № 6 профтехучилищезиниң сургуулу Александр Сат (57 кг), «Сүт-Хөл» совхозтуң төлээзи Моңгуш Кызыл-оол (62 кг), СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң мөгези Долаан Доржуккай (68 кг), Чадаана хоорайның төлээзи Александр Ойдуп (74 кг), «Тыва», совхозтан келген Павел Кара-оол (82 кг) олар чемпион болганнар.

Чадаананың спорт школазының шилиндек командазының мөгелери бо маргылдаага чедиишкинниг хүрешкеш, бирги черни алган. Ийиги черни № 6 профтехучилищениң командазы ээлээн.

Тыва хүреш маргылдаазын организастаан, орта 16 мөге киришкен. Чадаананың «Сельхозтехника» каттыжыышкынының автобаазазының төлээзи Михаил Моңгуш шүүлген. «Сүт-Хөл» совхозтуң мөгези Николай Суван-оол үжүүрлешкен.

М. СЕВЕН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

МОСКВАДАН
10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Бистиң Пушкин».
11.30—«Кино аян-чоруктарының клуву».
КЫЗЫЛДАН
12.30—«Серафимага бажың». Уран-чечен фильм.
13.45—«Шолохов». Документалдыг фильм.
14.50—«Аас-кежиктиг ортулуктар». Фильм-концерт.
МОСКВАДАН
15.05—Социалистиг чурттарның документалдыг телефильмнериниң программазы: 1. «Директор» (Венгрия); 2. «Ян Кавулактың трембиталары, эдер-мыйызы, гайдалары» (Польша); 3. «Өңнүг шил» (ГДР); 4. «Эрги чаңчылдар» (Румыния); 5. «Кышкы байыр» (Чехословакия).
15.55—Классиктиг музыка концерти.
16.30—«Делегейни дескиндир». «Делегей океаны».
16.55—«Чечен чогаалдарны экранчыткан». «Ваня даай». Уран-чечен фильм.
КЫЗЫЛДАН
18.35—Телемедээлер.
18.45—«Кижи бүрүзүнүң кадыы — ниитилелдиң байлаа». Дамчыдылга.
19.10—Киножурнал.
19.20—«Азия диптиң төвүнде». Дамчыдылга.
20.00—Телемедээлер.
20.15—Чарлалдар.
МОСКВАДАН
20.20—«Челээш». Улусчу чогаадылганың телепрограммаларының делегейниң ийиги фестивалы. Польша.
20.55—«Бистиң кожаларывыс». «Ульяна Михайловна». Автору М. Халфин.
21.40—«9-ку студия». Политиктиг тайылбырлакчы Валентин Зорин эрттирер.
22.40—«Спортлото» тиражы.
22.50—23.00—Чапсар.
23.00—23.30—«Үе». Информастыг программа.

Араганың үстүнге чам үнер

«АЖЫГ ХӨГЛЭЭШКИН»

— Шыдап чораан үрен болгаш, садып эккелдим, оолдар — деп, шала халаң эзирик эр хөрээн соктап, магазинден үнүп орган.

— Аа эршээ, баш мырыңай тос башка, чарлырының кыры тур. Водка-ла ыйнаан, Володька—дээш, идик-хеви бензин, үс сиңген, шедиргеленчек сирилээш үнүү бирээзинче уткуштур, шала теңдирий аарак базыпкан.

— Эй оолдар, эйт—диген соонда, арагачыларның үшкүзү оларже углап бар чыда:— Каяа тоңдур шелиптер бис, кайгалдар?—деп бардам-турамык хөөнүг айтырган.

Арага ижеринге сундуккаш, арын-нүүрүн оскунган, бодалгазыны водкаже дүлдүнген халаң эзирик үш эр—хөөкүй түректиң, күжүр мага-боттуң хан эргилдезиниң багай чорун турарын-даа эскерер хире эвес. Чүдеп-туруп, шылап-могааның демдектери селгегер ыжыксымаар, мычыгыр-хапыгыр арыннарда, чидиг кызыл карактарда костүп чоруур эрлер, удур-дедир хыйыртажкаш, бирээзиниң бурунгаар ээн уткалыг хол чаңгаап угже ужээлээ сүрүштүр чорупкан.

Олар кымнарыл? Каяа-даа ажылдавайн турган А. Байыр-оол, тракторист С. Сиирин биле В. Хорлуу-дур. Ынчан ажыл шагы чаа эгелеп турган. Элең-теңдин кылаштаар, элдепейлиг чугаа-сооттуг ол үш кижи эрткен дүшкен улусту хоме таварывышаан, кудумчуларны өттүр кылаштапкаш, бирээзиниң бажыңынга келгеннер.

Арагалаар хостуг чер тывылган, артында-ла өргээ. Бажыңның херээжен ээзи аар аарыгга таварышкаш, таварышкан салым-чолдуң аайы-биле Шагаан-Арыгның район эмнелгезинге ал-сагыжы аалында болуп, аргажоктуң кыры кээрге, эмчилерниң ачы-дузазын көрүп чыткан...

Шил стаканнарны орту-орту ылдыр үлештир куткаш, кыңгырадыр үскүлештирген соондарый, дугураавнар улажы берген. Хевертен эзирээн эрлер бар шаа-биле кускуннагылап ырлагылаар-даа, аразында маргыжа-даа бээрлер.

Олар шак ынчаар бөлүглежип алгаш, 1976 чылдың декабрь 25-те хүнзедир арагалап, магазинден арага садып алыр дээш кудумчуга ужуп-туруп, хөй-ниитиниң сагылга-чурумун үрээн.

Корум-чурум үрекчилери кышкы имиранн дүжүп келгенин-даа эскербээннер. Олар баштай үш кижи, чоорту немешкеш, элээн каш кижи апарган. Садып алганы ажыг суксун чооглаттынган. Чамдыктары арага хайдынып үнүп, өскелери аңаа тарап чаныш турда, бажыңның ээзи оргаш:

— Меңээ кайын күш чедер сен, хүрежиилем, ашак? Келче!—деп, удур турган сандайга олурганынга чугаалаан.

— Сенден кижи коргар чүл? Тур че, харын!—деп, Александр серте чок, турамык харылаан.

Араганың ажыын угбаан ийи «мөге», кезек маргыжып оргаш, бажың иштинге хүрежип, ыймактажып эгелээн. Оон кезек болганда, кайызы-даа хөрээнге чедир чанагаштангаш, алгыжып, эки-бак сөглежип эгелээн. Эзирик кижиге далай безин дискек караа четпес кылдыр костүрү ышкаш, оларның карактарын база ол кежээ ишкен водказы чоорту туманнадырып, эң коргунчуг үүлгедигни кылырынга чедирген.

Чанагаш ийи кижи даштыгаа үнүп келгеш, чыккылама кышкы соокту-даа херекке албайн, хар кырынга хүрежип, харын-даа содаалажып кирипкен. А. Байыр-оол удурланыкчызын октаптарга, оозу бажыңынче халып ыңай болган соонда, холунда бижек тудуп алгаш, үне халып чоруп орган. Ол душта бирээзи идик хончузунга чораан бижээн ушта тырткаш, чанагаш кижиниң оргазынче, ээгизиниң өкпе талазынче, караанче бижектеп, каржызы-биле балыглап, амы-тынындан, ажы-төлүндеп, амыдыралдан чарган.

Улуг-Хемниң Үрбүн суурга көңгүс хей черге болган шак ол ажыг «хөглээшкинниң» түңнели—хөоржүдүлге, качыгдал-биле доозулган.

Кемниг херектиң үүлгедикчизи А. В. Байыр-оол 22 харже кире дүжүп чоруур аныяк кижи. Ол Улуг-Хем районнуң Кызыл-Даг суурнуң Мир кудумчузунуң 18 дугаар бажыңынга чурттап турза-даа ниитилелге ажыктыг ажыл кылбайн, хып дээн чалыы күжүн кайнаар-даа ажыглавайн, маңгысталчак амыдыралдың оруунга тонап чораан. Ону хамаарышкан көдээ Советтиң күүскому хайгааралга алган турганы билдингир. Ол хирезинде-ле арагалаар чоруктуң хоралыг уржуундан аар үүлгедигни кылып, чогуур харысалгаже кирген.

Совет кижилерниң аас-кежиктиг амыдыралынга шаптыктап турар арагачыларга, хулиганнарга болгаш өске-даа хевирниң кемниг херек үүлгедикчилеринге оршээл турбас ужурлуг.

С. ШААШКАК.

АЖЫКТЫГ КЕЖЭЭЛЕР

Кызыл районда Кара-Хаак ортумак школазында класстан дашкаар ажылдар бо эртип турар өөредилге чылында эки чоруп турар. Янзы-бүрү темалыг кежээлерни бо чартык чылда хөйү-биле эрттирген. «Хөглүг старттар» болгаш математика кежээлерин организастап чорутканын аңаа чижек кылдыр айтып болур.

Эрткен каш хонуктарда орус дыл неделязы база болган. Аңаа өөреникчилер янзы-бүрү викториналар тып, класстар аразынга олимпиадалар эрттиргилээн. Ооң-биле чергелештир «Ным частырыг чок бижиирил? деп конкурс база болган.

Орус дылдың неделязының түңнелин үндүрген кежээге тиилекчилерни илередип, оларның үлегер-чижээн өөрүнге башкылары таныштырган. «Хөглүглерниң болгаш тывынгырларның клувун» база организастаан. Аңаа 5 болгаш 6-гы классчылар тиилелгени чедип алганнар.

Орус дыл кежээзин эрттиреринге ооң башкылары Клара Оюн болгаш Юлия Косырева олар идепкейлиг киришкен.

Т. ШОЖУТ.

ЧУРУКТА: школаның өөреникчилери орус дыл кежээзинге белеткенип тур.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

АМЫДЫРАЛЧЫ АЙТЫРЫГЛАР

Силерниинде кандыгыл?

Совет кижилерниң амыдыралы экижээн, билии бедээн, культуразы чечектелген тудум, оларның ол талазы-биле чөптүг негелдези улгадыр дээрзи билдингир. Мындыг турбуже чамдык черлерде ук айтырыг ыракта-ла чедир шиитпирлеттинмейн турары харааданчыг. Мооң чижээнге Барыын-Хемчиктиң Эрги-Барлык суурда байдалды айтып болур.

ПОЧТА, ХАРЫЛЗАА. Кандыгдаа албан чериниң эжиинде ооң ат, адреси, ажылдаар шактары тодараттынган турар, а бистиң почтавыста ол чок. Оон эргелекчизи Саая Кембу арагага хандыкшылдыг кижи, район төвү чорутканда неделя ажар, а Эрги-Барлыктың бодунга безин 2—3 хүн тывылбайн баргылаар. Почта тарадылгазы база багай. Сөөлгү чаңгыс чижек. Январь 6-дан 13-ке чедир почта келбээн. Чүгле чагаа бижик, парлалга чагыдылгазы озалдап турар эвес, пенсия, пособия тарадылгазы база саадап турар.

РАДИО, ТЕЛЕФОН. Эрги-Барлык суурда радио дыңналбастаандан бээр ийи ай ашкан. Радист Оолактан айтырарга: «Эрги станция үрелген, а чаа станцияның Кызылдан кажан келири билдинмес» дээр...

Амыдыралга албанның болгаш хуунуң дүрген харылзажыр кандыг айтырыы тургустунмас дээр. Бистииңден телефоннажыры дыка берге, АТС ажылдавас.

«БАККА БАК УЛАЖЫР» деп чугаа база үндезинниг. Ажыл-ишчи эвес, негелде чок удуртулганың уржуундан бистиң суурда столовая болгаш чунар-бажың база ажылдавастаан. Оон чылдагааны чаңгыс, кайызында-даа оттулар чүүл шагда төнген.

Х. ЭРЕС-ООЛ (пенсионер),
М. ШАГДЫР-ООЛ (механизатор),
Х. БАЙЛАҢ-ООЛ (тудугжу).

ШЫДЫРААГА БОДАЛ ХЕРЕК

Аныяктар маргыжар

Алма-Ата хоорайда аныяк мастерлерниң аразында чурттуң чемпионады эгелээн. Дугаар тыртыышкынның барымдаалап маргылдааның киржикчилери дараазында дугаарларга таварышкан: 1. Г. Зайчик (Тбилиси), 2. Л. Гофштейн (Киев), 3. А. Харитонов (Иваново), 4. Г. Агзамов (Ташкент), 5. гроссмейстер С. Макарычев (Москва) 6. В. Пересыпкин (Киев), 7. Е. Владимиров (Алма-Ата), 8. Э. Магеррамов (Баку), 9. В. Чехов (Москва) 10. А. Панченко (Челябинск), 11. А. Иванов (Москва облазы), 12. А. Петросян (Ереван), 13. Л. Зайд (Львов), 14. Б. Таборов (Киев), 15. З. Струа (Тбилиси), 16. А. Михальчишин (Львов).

ООЛГА ӨРУК

Шыдыраа композициязы улустуң хандыкшылдыг уран чүүлү, ынчангаш ону шыдыраа поэзиязы деп адаар. Улуг үнелиг эртине байлактарда дег бодалгаларда болгаш этюдтарда шыдыраа идеяларының эң-не ханы утказы, чараш бодалдары кирген.

«Шын» солун редакциязы чылдын-на Тываның шыдыраачыларының бодалгалар болгаш этюдтар бодаарының конкурстарын эрттирип келген. Бөгүн эгелеп турар олимпиада беш салыгдан тургустунган болур азы он онаалганы бээр. Салыг бүрүзү тускай темалыг, оон кыска тайылбырын бээр. Бирги салыгның темазын «Оол этюду» дээр.

Эрте-бурунгу үеде шыдыраага оолдуң ролю улуг эвес турган. Ынчангы 55 бодалганың чүгле ийизи оолга хамааржыр болган.

Ортаакы вектер үезинде бижилгелерден алырга 500 хире композиция (XIII в.) турган. Ынчан оолдуң ужур-дузазы улгадып эгелээн. XVII—XVIII вектерде итальяннар Полерно биле Лолли дыка хөй шыдыраа оолдарының этюдтарын тыпканнар.

Бөгүн солуннуң номчукчуларынга шаандагы (№ 1) болгаш амгы этюдтарны бодаары-биле парладывыс. Ону солунга үнген соонда ийи неделя эрткен соонда бодаашчорударын дилеdивис. Бистиң конкурстуң тиилекчизи бодалгалар болгаш этюдтар талазы-биле Бүгү-россия олимпиадазының түңнел маргылдаазынга киржир эргени алыр.

Н. ШИШИГИН.
Олимпиаданың удуртукчузу.

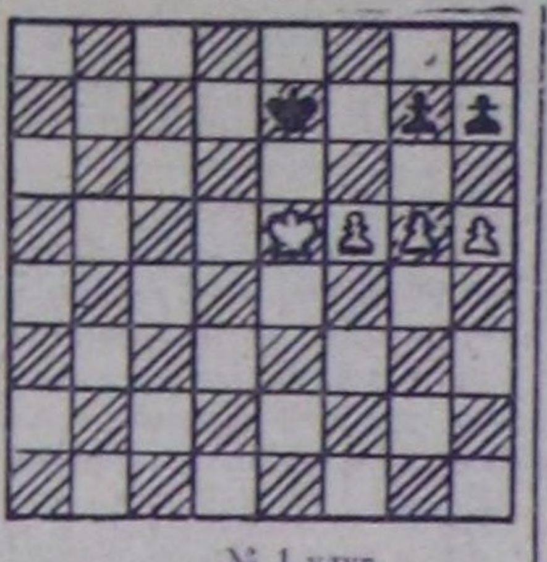

№ 1 удуг

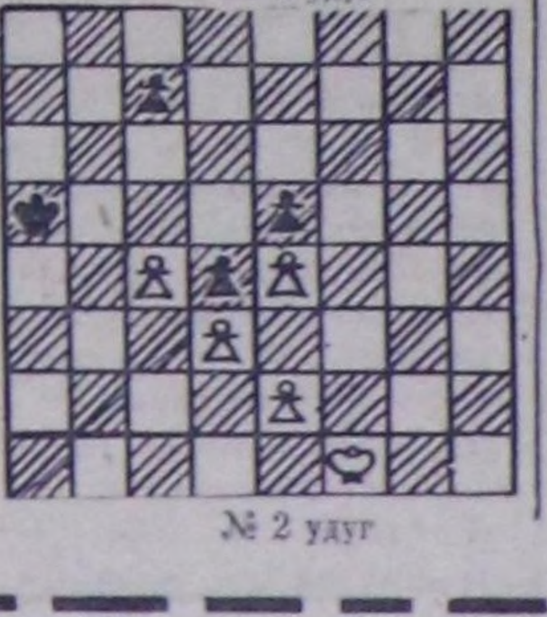

№ 2 удуг

Чемпионнуң автогравы

Ижевскиниң металлургтарының Культура ордузунуң спорт комплекизи-биле таныштыкаш, оларның бир өрээлиниң эжиинге «Шыдыраа клуву» деп адреске таваржы бердим. Сонуурган көөрү-биле олче кирип келдим. Маргылдаа эрттиргениниң таблицаларын азар улуг самбыра чанынга бардым. Аңаа чеде бергеш, мындыг чүүлдү номчудум: «Ижсталь» спортчу клубтуң шыдыраачыларынга чогаадыкчы чедиишкинни күзедим. Делегей чемпиону А. Карпов. 29.10.76».

Удаваанда ол клубтуң директору Юрий Прорехин-биле ужуражып, ооң-биле чугаалашкан мен. Бирги разрядтыг Ю. Прорехин клубтуң канчаар тургустунганын тоогун берди.

Металлургтарның аразында шыдыраачылар эвээш эвес. Оларның бирээзи — мастерге кандидат, цех начальнииниң оралакчызы Вячеслав Витальевич Пикулев. Заводтуң хөй тиражтыг солунунуң литажылдакчызы Прорехин-биле кады ол үш чыл мурнунда шыдыраа клувун тургузарының эгелекчилери болганнар. Ам ында тренер болуп турар директордан аңгыда, база бир тренер, мастерге кандидат Виктор Соловьев ажылдап турар. Заводта шыдыраа амыдыралы элээн сегип эгелээн.

Клуб улуг агитация ажылын чорудуп турар. Заводтуң ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларынга шыдыраа дугайында лекция, беседаларны ол оюнуң моган бялбес туруштуг пропагандизи Вячеслав Витальевич Пикулев кылып чорудуп турар. Металлургтар чооктан бээр Ижевскиниң коллективтери-биле болгаш өске-даа хоорайларның командалары-биле эш хуузунуң ужуражылышкыннарын чорудуп турар апарган.

Е. ПШЕННИКОВ.
(СЭТА).

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аазыр. Агаарның температуразы даглыг черлерге 12—17, арткайнарынга 22—27 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Агаарның температуразы 22—24 градус соор.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Петр хаанның аравын кадайландырып турганының дугайында тоол» 9.10, 11.05, 13.00, 14.55, 16.50, 18.45, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Ыйлангылар» 9.50, 11.20, 15.15, «Алдын хемчигеш 18.40, «Дөстүнмес чорук» 12.50, 16.45, 21.05 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Читкен экспедиция» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сиреневая кудумчузундан уруглар» 15.00, «Делегейни дескиндир 80 хүн дургузунда» (2 сериялыг) 17.00, 19.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысалгалыг секретарьның 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-64, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60 корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариат тын 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 16332. ЧАГЫГ № 107.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 1). ТС—00025